

Panhellenizmin Kölelik Boyutu

Esra Yalazi*

ORCID: 0000-0001-9708-6223

Öz

Homēros'tan itibaren Yunan yazarlarca kanonlaştırılan Hellenler ve barbarlar arasındaki farklılık diyalektiğinin nesnesi olan *barbaros* kavramının Hellenlerin milli benliklerini algılamaları için bir ayna işlevi gördüğü öteden beri dillendirilmektedir. Ancak Hellenlerin askeri başarılarının övülmesi bağlamında öne çıkan Panhellenizm'in, Hellenlerin üstünlüğü mitini sadece kolonileşme hareketleri için değil aynı zamanda sosyal ve ekonomik düzenlerinin sürdürülebilmesi için gereken köleliğin meşrulaştırılması için kullanmış olduğu gerçeğinin akademik camiada göz ardı edildiği görülmektedir. Barbar retoriği Hellenlerin Perslere karşı askeri üstünlüğünün vurgulanmasına hizmet etmiş olmakla birlikte, aslında Solōn'un reformları ile yurttaşların borçları karşılığında köle olmaları önlenince dışarıdan getirilen kölelerin idare edilmesine yarayan ideolojik bir söylem olarak daha önce ortaya çıkmıştı. Çalışmada kökünü Homēros'tan alan farklılık diyalektiğinin klasik dönem eserlerinde Perslere karşı yeniden kullanılarak *barbaros* kavramının nasıl ortaya çıktığı gösterilmiştir. Bununla birlikte Yunan kentlerindeki sosyolojik gelişmeler sayesinde oldukça büyük bir barbar nüfusun Hellen zenginliği ve üstünlüğünü yaratmak için kullanıldığı ve Hellen askeri başarılarının Perslerden esir olarak köle elde etmeğe hizmet ettiği görülmüştür. Bu doğrultuda çalışmamızda Panhellenizm'in arka planında başta Atina olmak üzere Yunan kentlerinin köle ihtiyacını karşılama amacının bulunduğu irdelenmektedir.

Anahtar Kavramlar: Panhellenizm, Hellenler, barbarlar, kölelik

Gönderme Tarihi: 25/02/2020

Kabul Tarihi: 27/03/2020

* Arş. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, E-Mail: eyalazi@yahoo.com.

Slavery Dimension of Panhellenism

Esra Yalazı

ORCID: 0000-0001-9708-6223

Abstract

It has been thoroughly discussed that the concept of *barbaros*, as the object of a dialectical difference of Hellenes and barbarians canonized by Greek authors since Homer, has functioned as a mirror in perceiving Hellenic identity. However, the fact that, Panhellenism praising the military success of Greeks, mythicized Hellenic superiority, not only for colonization but also for legitimation of slavery to sustain Greek socioeconomic order, is disregarded by the scholarship. Although the rhetoric of *barbaros* served to denote Hellenic military superiority against Persians, in fact it emerged earlier as an ideological discourse to rule the slaves brought in when the citizens' slavery was banned by Solon's reforms. In this study, emergence of *barbaros* concept in classical works is shown using the Homeric dialectical difference against Persians. On the other hand, it is seen that due to sociological developments a large barbarian population was used to construct the Hellenic richness and superiority and their military achievements has served to capture slaves from the Persians. Accordingly, it is investigated in this work that meeting slavery need of Greek cities, especially Athens, lies at the background of Panhellenism.

Keywords: Panhellenism, Hellenes, barbarians, slavery

Received Date: 25/02/2020

Accepted Date: 27/03/2020

Рабство в панэллизме

Резюме

Концепция варварства, которая является объектом диалектики различий между эллинами и варварами, была канонизирована греческими писателями со времен Гомера. Издавна провозглашалось, что она для эллинов как зеркало, в котором они видели свое национальное «я». Однако мифы о восхвалении военных достижений панэллизма и эллинов использовались ими не только для колонизации, но в то же время они (эллины) использовали их для легитимизации рабства, необходимого для поддержания их социального и экономического порядка, и данный факт оставался за пределами интересов академического сообщества. «Варварская риторика» эллинов служила им для демонстрации военного превосходства над персами. Но еще ранее она стала идеологическим дискурсом для управления рабами, привезенными из других земель, после упразднения реформ Солона, предполагавших отмену долгового рабства. В исследовании была показана история возникновения концепции варварства, путем выявления из классических произведений диалектики различий, возникшего еще при Гомере. Вместе с этим можно увидеть, что благодаря общественным развитиям, в греческих городах большое количество населения варваров эллины использовали для своего богатства и превосходства, а их военные успехи заключались в захватывании пленных персов, которые потом обращались в рабов. В связи с этим, в результате нашего исследования становится ясно, что латентной целью панэллизма являлось удовлетворение рабских потребностей греческих городов, особенно Афин.

Ключевые слова: Панэллизм, эллины, варвары, рабство

Получено: 25/02/2020

Принято: 27/03/2020

Giriş

Dilimize uygarlaşmamış, kaba, zalim, yabancı kimse ve toplumları betimleyen anlamı ile giren “barbar” kelimesi Antik Yunan’da icat edilen bir kavramdır.¹ Pers Savaşları zamanında belirginleşmesine rağmen içeriği tarihsel bir süreç içinde belirlenmiştir. MÖ. 8. yüzyılda kent (*polis*) yaşamına geçiş aşamasındaki sosyal dönüşümde kent kimliğini tanımlayan ritüellerin benimsenmesi ve muhalif davranışların olumsuzluğunun vurgulanmasına dönük kültürel betimlemeler ortaya konmuştur. Kentlilik, üstünlüğü vurgulanan ve yeni bir sosyal uzlaşım gerektiren bir olgudur. Bu sosyal uzlaşımın tezahürü ise kültler, iletişim dili ve diğer kültürel kodlar ile şekillenmiş ve güç mücadelesi içerisinde dezavantajlı kesimler ise aşağı görülmeye başlanmıştır. Üstünlük ve aşağılama duyguları o günden bugüne toplumlar ve uluslararası ilişkilerde haksızlıkları haklı göstermenin bir gerekçesi olarak kullanılagelmiştir. Günümüzde az gelişmişlik, doğruluk gibi imgeler ile toplumların beşerî ve maddi zenginliklerinin gelişmiş, batılı ülkelere transferi söz konusudur. Aynı eğilimin antik dönemde de var olup olmadığı ise araştırılmaya değer bir konudur.

Diğer yandan *barbaros* kavramı, bir zıtlık aynasından Yunanların kendilerine dair imgelerini tanımlamalarını sağlamış, Klasik Çağ’da “Hellenlik” adı altında milli benliklerinin inşası için önemli bir işlev görmüştür. Dil, kültür ve inanç farklılıkları içerisindeki binden fazla *polis*’ten oluşan Hellenlerin, Panhellenizm ideali ile tanışmasında kendi farklılıklarından çok benzerliklerine odaklanabilmeleri için kendi aralarındaki farklılıklardan daha büyük farklılıkları olanların kullanılması Hellen yazarların bilinçli gayretleri sayesinde gerçekleşmiştir. Herodotos’un “to Hellenikon” (Hdt. 8.144) tanımı ile etnisite, dil, din ve kültür birliğini ifade eden bir kavram olarak

¹ *LSJ* Yunanca-İngilizce sözlüğüne göre, “Hellen olmayan” ve “yabancı” anlamlarına gelen kelime, ilk başta dil düzeyinde bir farklılığa işaret ederek Yunanca (Hellen) konuşmayan tüm halkları betimlemek için kullanılıyordu. Her ne kadar *barbarophōnos* şeklindeki (kaba konuşan) birleşik sıfat formu Homeros’ta (Hom. Il. 2,867) kullanılmış olsa da kelimenin kendi başına kullanımı ilk kez Klasik Çağ’da görülmüş ve Pers Savaşları ile asıl anlamına evrilmiştir. *Barbaros* kelimesi Klasik Çağ’da Perslerle ilişkilendirilerek Persleri ve onların tebaası olan tüm diğer halkları genel anlamda nitelemek üzere kullanılagelmiştir. Bkz. Henry George Liddell v.dğr., *A Greek-English Lexicon*, Ninth Edition with a Revised Supplement by Henry George Liddell, Robert Scott, Henry Stuart Jones, Oxford: Clarendon, 1996.

somutlaşan Panhellenizm,² Hellenler dışındaki diğer bütün insan topluluklarının *barbaroi* olarak tanımlanması sayesinde etnosentrik (etnik-merkezci) bir bakışa evrilmiştir. Bununla birlikte Klasik Çağ'da olgunlaşmış kavramlar ile tam olarak özdeşleşmese de bahsi geçen kavramların izleri Homēros'ta da takip edilebilmektedir. Homēros'un daha ziyade dildeki farklılıklar üzerinden ortaya koyduğu meselenin Strabōn tarafından Hellenler ve barbarlar arasında etnik bir ayrışmanın ana unsuru olarak altının çizilmesi daha sonraki dönemlerde "Romalılık" gibi daha üst kimlik arayışlarına rağmen kavramların canlılığını koruyan bir nitelik kazandığının bir göstergesidir.

Klasik Çağ'da Pers-Hellen Savaşları sayesinde ideolojik bir nitelik kazanan Panhellenizm'in neredeyse tüm barbar ulusların temsilcisi olarak görülen Perslere karşı Hellenlerin başarılarının övülmesine hizmet ettiği görülmektedir. Bu sayede Pers tehdidine karşı Hellen direnişinin örgütlenmesi temin edilebilmiştir. Ancak bunun boyutları Hellenler için bir üstünlük propagandasına dönüşmüştür. Zira Hellenler sadece Pers coğrafyasındaki, yani Asya'daki, barbarlar ile değil örneğin Sicilya veya Trakya gibi coğrafyalarda yaşayan topluluklar ile de etkileşim ve mücadele içerisindeydiler. Bu ilişkilerin ortak belleğe aktarılmasında epik unsurların kullanılması filologlar tarafından detaylı olarak incelenmiştir. Diğer yandan Herodotos'un, *Hellenes-barbaroi* kutuplaşmasını Hellenlerin yönetim biçimi olan demokrasinin övülmesi amacıyla kullanmış olması, Panhellenizm'in Hellenlerin kendi iç ilişkileri ve toplum yapılarının detaylandırılması açısından da bir işlevi olduğu fikrini akla getirmektedir. Arkaik Çağ'da, o gün için henüz Hellen olarak tanımlanmamış Yunan kentlerindeki aristokratik eğilimlerin dayanağı olan kölelik sistemine karşı tepkilerin, Panhellenizm idealinin kitlesel olarak benimsenmesi ile ilişkili olup olmadığının irdelenmeğe değer olduğu konusu bu çalışmanın çıkış noktasıdır.

Antik dönemdeki kölelik üzerine yapılan çalışmalar Antik Çağ'ın edebi unsurlarının arka planına ışık tutmaktadır. Özellikle antik çağların sosyolojik bir bakış

² Panhellenizm, her ne kadar kelime olarak ilk kullanımı 19. yüzyılda geçen bir kavram olsa da bu kavram Hellenler arasında hissedilen ortak bir birlik duygusu olarak, MÖ. 5. yüzyılda Hellenler ve Persler arasında yaşanan Pers Savaşları sonrasında ortaya çıkmıştır. Panhellenizm kavramı tüm Yunan kentlerinin Pers İmparatorluğu'nun saldırılarına ve tehlikelerine karşı ortak karşı koyuşunu ve mücadelesini aynı zamanda Perslerin despotça yönetimlerine karşı Hellen ortak değerlerinin ve ruhunun muhafaza edilmesini amaçlıyordu. Antik Yunan'da Panhellenizm üzerine yazılmış kapsamlı bir çalışma için bkz. Lynette Mitchell, *Panhellenism and the Barbarian in Archaic and Classical Greece*, Swansea: The Classical Press of Wales, 2007.

ile okunmasını okullaştıran M. I. Finley³, Hellen kentlerinin ekonomik dinamosu olan kölelerin Trakya ve Karadeniz’den getirildiğini vurgulayarak bu doğrultuda önemli çalışmaların başını çekmiştir. D. Lewis⁴ ise, Pers coğrafyası ile özdeşleşen Anadolu ve Suriye bölgelerinden kölelerin yoğun bir biçimde Hellen kentlerine getirildiğini ortaya koymuştur. Böylece, özellikle Aiskhylos ve Herodotos’un Pers Savaşları anlatılarında barbarlara karşı Hellenlerin mücadelesinin siyasi söylemi olarak sundukları Panhellenizm’in Hellenlerin köleliğe karşı mücadelelerinin simgesi olarak görülmesinin sosyolojik temelleri olduğu ortaya çıkmaktadır. Buna göre, Pers tabiiyetindeki milletlerin barbar olarak tanımlanmasında bu bölgelerin köle ihraç etme potansiyelinin önemi ve Panhellenizm’in de Büyük Kral (Pers Kralı) ile o günkü dünyanın köle pazarından pay kapma mücadelesinin siyasi söylemi olabileceği gündeme gelmektedir.

Zira kökünü Homēros’tan alan bu söylemin Hellen kültürünün ortaya çıkması ile eş zamanlı olarak kentlerde daha eşitlikçi bir sosyal düzenin ortaya çıkmasını sağladığı görülmektedir. Arkeolojik olarak da temellendirilen bu görüş çerçevesinde I. M. Morris de MÖ. 8. yüzyılda Korinthos, Argos ve Atina gibi önemli Hellen kentlerinde ölü gömme âdetlerindeki değişimin bu doğrultuda altını çizmektedir.⁵ Buna göre Homēros’un *Ilias Destanı*’nın (*İlyada*) Yunan aristokrasinin zenginliğinin ana unsuru olan kölelerin artık Yunan köylülerinden değil Troia Savaşı’nda karşı cephede yer alan milletlerden devşirilmesine ön ayak olmaya hizmet etmiş olabileceği ihtimali akla gelmektedir. Aynı şekilde daha sonraki yüzyıllarda Hellen- barbar kutuplaşması külliyatının da Hellen ekonomisinin sürdürülebilirliğine hizmet etmiş olması olasılığının irdelenmesi Antik Yunan mirasına yeni bir yorum getirmeyi mümkün kılmaktadır. Bu çalışmanın amacı Panhellenizm’e ilişkin filolojik katkıları değersizleştirmek değil, sosyolojik ve arkeolojik katkıların Panhellenizm idealinin daha iyi anlaşılması için kullanılmasının altını çizmektedir.

³ Moses Isaac Finley, “The Black Sea and Danubian Regions and the Slave Trade in Antiquity”, *Klio* 40, (1962): 51-59; Moses Isaac Finley, *Economy and Society in Ancient Greece*, ed. Brent D. Shaw, Richard P. Saller, London: Chatto and Windus, 1981.

⁴ David Lewis, “Near Eastern Slaves in Classical Attica and the Slave Trade With Persian Territories”, *The Classical Quarterly* 61, sy.1 (2011): 91-113.

⁵ Ian Matthew Morris, “Poetics of Power: The Interpretation of Ritual Action in Archaic Greece”, in *Cultural Poetics in Archaic Greece*, ed. Carol Dougherty, Leslie Kurke, Oxford: Oxford University Press, 1998, 15-45.

Farklılık Dialektiği

Hellenler'in kültür birliğini tanımlayan Homēros'un eserlerinden Akhalarla Troialıların savaşını anlattığı *Ilias Destanı*'nin MÖ. 750, Troia Savaşı'nın ardından Akhali kahramanlardan Odysseus ve arkadaşlarının eve dönüş yolculuklarının anlatıldığı *Odysseia Destanı*'nin ise MÖ. 725 yıllarına tarihlenebileceğine dair bir uzlaşma mevcuttur. Sözlü geleneğe dayanan bu şiirler bir iddiaya göre MÖ. 6. yüzyıl tiranı Peisistratos'un emriyle düzenlenerek yazıya geçirilmiş ve *Panathenaia Şenliği*'nde halk önünde okutulmuştur. Antik Yunan Edebiyatı'nın kutsal kitapları olarak kabul edebileceğimiz bu destanlar Antik Çağ'dan başlayarak başka ozan ve yazarlarca hep referans kaynağı olmuş, destanlarda anlatılan pek çok sahne gerek edebiyatta gerekse vazo resimleri ve sanat yapıtlarında ilham kaynağı olmuştur. Tarihçi Herodotos Homēros'un ve ardılı Hesiodos'un kendisinden yaklaşık dört yüzyıl önce yaşadığını iddia ederek bu ozanların tanrı soylarını kurduklarını, onların sıfatlarını, görevlerini, niteliklerini ve görünüşlerini belirlediklerini anlatır. (Hdt. 2.53).

M. C. Howatson'un⁶ ifade ettiği gibi Homēros Destanları'nda sergilenen olaylar ve kişiler Kahramanlık Çağı dediğimiz (MÖ. 1400-1200) dönemin kimi izlerini taşımakla birlikte Karanlık Çağ'ın geç dönemlerinin, MÖ. 9. yüzyıl ile 8. yüzyılının Homēros Çağı'nın toplumunu ve kurumlarını yansıtmaktadır. Söz konusu destanlar, Homēros Çağı toplumunda belli bir elit grubun bir araya gelerek sosyalleşmesinin bir aracıydı. Bir ozan eşliğinde sözlü kültürün ürünü olan şarkı ve şiir şeklinde okunan bu destanları, dinleyicilerinin Kahramanlık Çağı'nın hikâyelerini dinleyerek Hellenlerin geçmişleriyle bağ kurdukları ve kültürel belleklerinin oluştuğu bir etkinlik olarak değerlendirebiliriz.

H. J. Gehrke'ye⁷ göre *Ilias Destanı*, her ne kadar bir tarih kitabı olmasa da Hellenlerin kültürel belleklerinin inşasının ve işlenmesinin yöntemlerini görmemize izin veren bir tarih kitabıdır aslında. *Ilias* ve *Odysseia*'da farklı tarihsel zamanlara ait hikâyelerin, temelde üç neslin karakterlerini bir arada vererek anlatılmasıyla

⁶ Margaret. C. Howatson (ed.), *Oxford Antikçağ Sözlüğü*, çev. Faruk Ersöz, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013, 406-407.

⁷ Hans-Joachim Gehrke, "Representations of the Past in Greek Culture", in *Intentional History: Spinning Time in Ancient Greece*, ed. Lin Foxhall, Hans-Joachim Gehrke, Nino Luraghi, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2010, 15-33.

sağlandığını görürüz: savaşçıların kendileri, onların babaları ve oğulları.⁸ H. J. Gehrke'nin destanların Hellenlerin kültürel bellekleri ile yakın ilişkisine dair önemli bir saptaması da ortak bir Hellenler adlandırması olmasa da destandaki topluluklar anlatılırken Hellen dünyasının en çok karakteristiği olan birlik ve farklılık (başkalık) diyalektiğinin kullanılmasıdır:

“Hellenler hala Akhalar, Argoslular ve Danaolar olarak isimlendirilse de sadece bireysel topluluk ve bölgelerin temsilcileri olmaktan çok daha fazlasıdır. Hep birlikte ortaklaşa hareket edebilirler ve hepsi tarafından paylaşılan bir iletişim çerçevesine sahiptirler. Bu durum Troialılar veya Lykialılar gibi ötekilerle ilişkilerde de kendini gösterir. Mekânsal ve politik-genolojik (soy kütüksel) orijinlere göre belirli sıralama ilkeleri hâkimdir ve bunlar Ilias'ta “Gemiler Kataloğu”nda çok açık şekilde ifade edilir.”⁹

Destanlar üzerine yapılacak incelemede, Hellenler ile Troialıların savaşını anlatan ozan Homēros'un, Hellen ve Troia topluluklarının ve onların müttefiklerinin arasında dilsel düzlemde bir farklılığa işaret ettiği görülmektedir.¹⁰ Dil açısından farklılıklar ordu düzenine de yansımakta ve ozan, Hellenler ile Troialıların orduları ve düzenleri bakımından karşılaştırmalarına yer verilmektedir.¹¹ Ayrıca Homēros'un Troialıların lüks saray yaşamıyla ve zenginlikleri ile ilgili detaylarla daha efemine bir

⁸ Bunu en açık örnekte *Odyseia*'da Laertēs, Odysseus ve Tēlemakhos'un durumunda görürüz. Burada nesiller farklı şekilde sınıflandırılır. Laertēs önceki liderdir ve güya emeklidir, Odysseus bir efendi ve kahraman olarak kendi zamanının doruğundadır ve oğlu Tēlemakhos ise onun yerini alma sürecindedir. Bütün bunlar hatırlamanın geleneksel biçimlerine açıkça yakın bir bağlantı sunar. Gehrke, “Representations of the Past in Greek Culture”, 19.

⁹ Gehrke, “Representations of the Past in Greek Culture”, 19.

¹⁰ Hom. Il. 2.867–875; Il. 4.427–438; Il. 2.803–806; Od. 1.182–183; Od. 3.300–302; Od. 8.293–294; Od. 15.450–453; Od. 19.172–177. Çevirisi için bkz. Homeros, *İlyada*, çev. Azra Erhat, A. Kadir, İstanbul: Can Yayınları, 1998; Homeros, *Odyseia*, çev. Azra Erhat, A. Kadir, İstanbul: Can Yayınları, 1998. Arkaik Çağ'da Hellenlerin ortak bir kolektif bilince ulaşip ulaşmadıklarını anlayabilmek için bu çağda ya da öncesinde Pan-Hellenik bir unsur var mı ona bakmamız gerekir. Genel kanı, bu kavramın Klasik Çağ'da ortaya çıktığı şeklindedir. Shawn A. Ross'a göre, Panhellenizm'in Arkaik Çağ'daki varlığına bakabilmek için *Ilias Destanı*'nı öncelikle dil unsuru açısından incelemek gerekir. Destanda Perslerin dünyasına karşılık gelecek en yakın tanışıklık Troialılar ve onların müttefikleriyle dil üzerinde kurulan ilişkidir. Akhalar ve Troialılar açık bir şekilde konuşurlar ve şiirde herhangi bir dilsel zorluğa rastlanmaz, ayrıca kategorik olarak *Hellenes-barbaroi* kutupluluğu da yoktur. Ancak linguistik düzlemde farklılık Troialı müttefiklerle (ἐπίκουροι) sınırlıdır. Troialı müttefikler arasında linguistik farklılığın seçici bir şekilde tanınması, Akhaları Troialılarla ayıran bir dilsel bariyer olmamasına rağmen, kendilerinin dilsel olarak homojenlik göstermeleri Akhalarda linguistik düzlemde henüz tam gelişmemiş ve değişken yapıda proto-Panhellenizm belirtisi sunmaktadır. Bkz. Shawn A. Ross, “Barbarophonos: Language and Panhellenism in the Iliad”, *Classical Philology* 100, (2005): 299 vd.

¹¹ Hom. Il. 3.1–9; Il. 4.427–438; Il. 10.428–435.

yapıya sahip oluşlarına da ayrıca işaret ettiği gözlenmektedir.¹² Homēros Destanları'nda Hellenler ve Troialıların anlatıldığı sahnelerde bu iki toplum arasında bir farklılaşma ya da zıtlığı işaret edecek betimlemeler olduğu ortadadır. Bununla birlikte C. J. Borges'in¹³ tespit ettiği gibi, Hellenler ve Troialılar coğrafik olarak da ayrılmış durumdadırlar. Hellenler Yunan coğrafyasını, Troialılar ve müttefikleri¹⁴ ise geniş ve çok dilli orduları ile Asya'yı temsil etmektedirler. Diğer yandan Trakyalı müttefikler yeterli vurguya sahip değildir. Asya ise bugünkü Batı Anadolu'dur.

Troialılara ait *Gemiler Kataloğu*'nda (Hom. Il. 2.816–877) liderleri ile birlikte sunulan milletler arasında Kariyalılar, Phrygler ve Dardanoslar öne çıkmaktadırlar. Bu milletlerin ve liderlerinin karakterlerine ilişkin betimlemeler ise Hellenler ile farklılıklarının vurgulanmasına hizmet etmektedir. Aslında Troialıların kendisi Hellenlerden hiçbir farklılık arz etmemektedirler. Konuşma ve iletişimde hiçbir sorun yaşamadıkları gibi, inandıkları tanrılar da aynıdır. Troialıların, Dardanoslar ile soy birliği içerisinde adalardan gelmeleri sebebiyle eserde Hellen olarak sunulduklarını iddia etmek yanlış olmayacaktır. Ancak kendileri ile birlikte hareket eden milletler, yani müttefikleri Hellenler ile farklılığın kaynağını oluşturmaktadır. Daha sonraki dönemlerde bu farklılığı anlatmak amacıyla kullanılan *barbaros* kavramına *Ilias*'ta savaşa katılanların tanıtıldığı *Gemiler Kataloğu* bölümünde ilk kez *barbarophōnos* (βαρβαρόφωνος) birleşik sıfatı ile birlikte rastlamaktayız. Buna göre Kariyalılar destanda kaba konuşan (βαρβαρόφωνος) ve kadınsı (ἤϋτε κόρη) gibi nitelikleri ile sunulur:

“Nastēs, kaba konuşan Kariyalıların başında yürür, Miletos'ta otururlar, yaprağı bol Phthirōn Dağında, Maiandros kıyılarında, yüksek doruklu Mykalē'nin eteğinde. Önderleri Amphiakhos'la Nastēs'tir, Nomiōn'un alımlı iki oğlu. Amphiakhos, kız gibi, altınlarla süslenip gelmiş savaşa, altınlar o çılğından

¹² Hom. Il. 6.242–250; Il. 11.122–135.

¹³ Cassandra J. Borges, “The Geography of the Iliad in Ancient Scholarship”, Dissertation for Phd Thesis, University of Michigan, 2011, 81.

¹⁴ Hom. Il. 10.428–435: “Kıyılara yakın Kariyalılar, kıvrık yaylı Paionlar var, bir de Lelegler, Kaukonlar, tanrısal Pelasglar, Lykialılarla Mysialılar Thymbre çevresindeler, Phrygialılar, atlı arabalarda dövüşen Maionialılar da orada. Ama neden bir bir sorarsın bunları bana, niyetiniz ne, Troialılar arasına dalmak mı? Yeni gelen Trakyalılar ötede, uzaktalar, kralları da var, Rhesos, Eioneus'un oğlu.” Çeviri için bkz. Homeros, *İlyada*, 252-3.

uzaklaştırılmaz ölümü, Aiakos'un çevik ayaklı torunu ırmak başında ezecek onu. Altınları da koca yiğit Akhilleus alacak.”¹⁵

Düğünü için çeyizlik altınlarını takarak süslenen bir gelin gibi kendisini Akhilleus'a sunan kaba konuşanların lideri Nastēs ve Amphiakhos tasviri, Hellenlere daha sonraki yüzyıllarda dahi Hellenlerin üstünlük duygusunu erkek-kadın alegorisi üzerinden yaşamalarının bir göstergesi olarak sunulmaktadır. Zira Homēros'un kahramanlarının birbirlerine üstünlüğü üzerinden verdiği imge, Klasik Çağ'da milletlerin karakterlerine dair betimlemelere yol açmıştır. Örneğin daha sonraki dönemlerde Hellenleşmiş bir Karia kentinin kadın tiranı olarak Herodotos tarafından sunulan Artemisia, Hellen denizcilerin Kserksēs'in denizcilerine olan üstünlüğünü aynı alegori üzerinden sunmaktadır. O'na göre, “Bir erkek bir kadına ne kadar üstünse, buranın denizcileri de senin denizcilerinden o kadar üstündür” (Hdt. 8.68.a).¹⁶ Artemisia bu durumu kabullenmiş ve kabul etmek istemeyen Pers Kralı Kserksēs de yenilgiye şahit olurken, aslında Pers ordusundaki bir müttefik gemisini (Kalynda triemi) batıran Artemisia'nın yiğitçe dövüşüğünü de zannederek “Erkekler bugün kadın gibi, kadınlar da erkek gibi davrandılar” (Hdt. 8.88)¹⁷ diyerek bu üstünlüğü kabullenmiştir.

Klasik Çağ'da *barbaros* kavramı çerçevesinde oluşan bu imge barbarlar için genel olarak sunulmaktadır. Ancak Homēros'un ifadesindeki kaba konuşan (βαρβαρόφωνος) sıfatı henüz *barbaros* kelimesinin karşılığı değildir. Bu birleşik sıfatın kullanımı, bileşiği oluşturan *barbaros* (βάρβαρος) sıfatının daha önceden bir kullanımı olmasını gerektirse de gerek *Ilias*'ta gerekse *Odysseia*'da *barbaros* sıfatının kullanımına rastlanmaz.¹⁸ Homēros *barbarophōnos* sıfatını sadece Troialıların müttefiki olarak savaşa katılan Karialıları nitelemek için kullanmıştır. Bu pasajda “Nastēs, kaba konuşan Karialıların başında yürür...” (Hom. Il. 2.867) ifadesinde sıfat, Karialıların yabancı ve anlaşılmasız bir dil konuştuğunu ya da Yunancayı kaba bir aksanla konuştuklarını işaret etmektedir. Strabōn da (MÖ. 1.–MS. 1.) eserinde Karialıları anlatırken Homēros'u

¹⁵ Hom. Il. 2,867-875. Çeviri için bkz. Homeros, *İlyada*, 114.

¹⁶ Herodotos, *Tarih*, çev. Müntekim Ökmen, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, 644.

¹⁷ Herodotos, *Tarih*, 654.

¹⁸ Bu sıfatın kullanımı için MÖ. 6. yüzyılı beklemek gerekecektir. MÖ. 6. yüzyılda Teoslu Anakreōn (fr.313b) ve Efesli Herakleitos'ta (fr. 107b) *barbaros* sıfatının tek başına dilsel düzeyde olumsuz anlamda kullanımına rastlarız. Herakleitos'tan kalan fragmanda “barbar ruhların kulaklarına ve gözlerine dayanan bir tanıklığın kötü bir tanıklık olduğu” (fr.107) ifade edilmekte ve aşırı bir yorumla Hellen olmayanların bilgiye ulaşamayacakları gibi bir anlam çıkartılabilmektedir. Bkz. Edith Hall, *Inventing the Barbarian: Greek Self-Definition Through Tragedy*, Oxford: Clarendon Press,1989: 10, n. 31.

alıntılar. Ozanın onları söz konusu sıfatla betimleyerek sadece kaba seslerle konuştuklarını işaret ettiğini, terimi Kariyalıların Hellen olmadıklarını göstermek için etnik anlamda kullandığına dair bir ima olmadığını söylemektedir.¹⁹

Diğer yandan Hellenlerin Kariyalılarla tanışmasının Minos zamanına değin gittiğini Thoukydidēs'in tanıklığından öğreniriz. Thoukydidēs, Kariyalıların Minos tarafından Kykladlar'dan kovulduğunu ve Minos'un bu adalara koloniler kurduğunu söyler (Thuk. 1.4).²⁰ Herodotos ise, Kariyalılar için, onların adalarda Minos'un uyuğunda yaşadıklarını, hatta savaş aletleri ile ilgili bazı gelenekleri Hellenlerin onlardan aldıklarını söylemektedir. Daha sonra Dorlar ve Ionlar tarafından Kariyalılar adalardan çıkartılmış ve bu halk da anakaraya yani Anadolu kıyılarına göç etmişlerdir (Thuk. 1,171).²¹ Çalışmasında *barbaros* kavramının ortaya çıkışına yer veren H. J. Kim ise, *barbarophōnos* sıfatı ve Kariyalılarla ilgili MÖ. 5. yüzyıldaki Antik Çağ yorumlarından yola çıkarak *barbarophōnos* sıfatının *Gemiler Kataloğu*'nda sadece bir kez geçtiğini (*hapax legomenon*) ve Homēros'ta başka hiçbir yerde kullanılmadığına dikkat çekerek; sıfatın, Homēros Çağı'nda bilinmediğini, terimin muhtemelen MÖ. 5. yüzyılda destana girmiş bir eklenti olduğunu çalışmasında iddia etmektedir.²² Thoukydidēs de Homēros'un *barbaros* sıfatını ya da adını kullanmadığını ileri sürmekte

¹⁹ Strabōn'a göre *barbaros* terimi ilk başta doğadan yansıma bir kelime olarak bir dili zorlukla, boğuk ve kaba bir şekilde (bar-bar) konuşanları ifade etmek kullanılıyordu. Bu durumda *barbaros* terimi, yansıma bir kelime olarak tıpkı Yunancadaki battarizein (kekelemek), traulizein (peltek konuşmak), psellizein (kekeleyerek söylemek) terimleri gibi oluşmuştu. Diğer yandan, Yunancada var olan sözcükleri doğadaki yansımaları olan seslerle ifade etmeye Hellenler çok eğilimli olduğu için, ses benzerliği yaparak sözcükleri boğuk şekilde söyleyenlerin tümünü barbar olarak adlandırmışlardır. Strabōn, bu durumu Hellen olmayan tüm yabancı kabilelerin Yunancayı telaffuzlarının kaba ve boğuk oluşuna bağlar. Strabōn, daha sonra kelimenin bu anlamından yola çıkılarak; Hellenler ve diğer soylar arasında mantıklı bir ayırım yapmak için, Hellenlerin bu kelimeyi genel bir etnik terim anlamında yanlış kullandıklarını söylemektedir. Diğer yandan, Homēros'un pek çok yabancı kabileyi tanıdığı halde özellikle Kariyalıların kaba konuşmasını *barbarophōnos* sıfatı ile nitelendirmesi konusuna da değinir. Strabōn, Kariyalılara ilişkin bu nitelemeyi, diğer halkların Hellenlerle henüz ilişkileri yokken, Kariyalıların paralı asker olarak seferlerde tüm Hellas'ı dolaşmak suretiyle Hellenlerle tanışıklık kazanmalarına bağlamaktadır. Ayrıca Ion ve Dor kolonizasyonları sonucu, Kariyalılar adalarda ve Batı Anadolu kıyılarında yine Hellenlerle yakın ilişki kurmuşlardır (Strab. 14.2.28). Bkz. Strabon, *Geographika: Antik Anadolu Coğrafyası, Kitap: XII-XIII-XIV*, çev. Adnan Pekman, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000.

²⁰ Thukydidēs, *Peloponnesos'lularla Atina'luların Savaşı I. Kitap*, çev. Halil Demircioğlu, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972.

²¹ Kariyalıların Hellenlere yabancı gelen konuşma biçimine dair başka bir tanıklık için bkz.: Hdt. 8.135.3.

²² Hyun Jin Kim, "The Invention of the 'Barbarian' in Late Sixth-Century BC Ionia", in *Ancient Ethnography: New Approaches*, ed. E. Almagor, J. Skinner, London: Bloomsbury Academic, 2013, 29.

ve bu iddiasını da Hellenler'in bu sığata karşılık, kendilerini ayırt edici olarak ifade edecek, bir adı henüz kullanmamalarına bağlamıştır.²³

Nitekim *Ilias* ve *Odysseia*'da *barbaros* teriminin yerine geçecek başka bir kelimeye tam olarak rastlamayız. Ayrıca dil düzeyinde Troialılar ile onların uyruklarını belirtecek ortak bir kötü nitelemeyle de karşılaşmayız. Bununla birlikte Homēros'ta bileşik sıfatıyla da olsa ilk kez karşılaşılan *barbaro-* teriminin kaba ve anlaşılmaz bir anlamda Yunanca konuşmaya karşılık gelmesi daha sonraki yüzyıllarda, antik gelenekte hatiplerce var olan bir kullanımdır.²⁴ Diğer yandan bu kelimenin Babil Sümercesinde *barbaru* (yabancı, garip) kelimesinden geldiğini iddia eden görüşler de vardır. Bu durumu bazı araştırmacılar insanların tanınmadık seslere benzer tepkileri göstermesiyle açıklamaktadırlar.²⁵

Diğer yandan Homēros'ta Kariyalılar dışında farklı bir dilin varlığına dair başka işaretlere de rastlanır. Troialıların müttefiklerinin Yunancanın dışında başka dilleri konuştukları *allē glōssa* (ἄλλη δ' ἄλλων γλῶσσα) ifadesi ile gösterilmektedir.²⁶ *Ilias Destanı*'nda başka dillere atıfta bulunulan dizelerde, Troialılar ve onların müttefiklerinden oluşan ordu için aralarında ortak bir konuşma (*throos*) ve dil (*gerys*) olmadığı ve karmakarışık bir konuşma içinde oldukları ayrıca sözü edile müttefiklerin farklı yerlerden geldikleri söylenir. Homēros *Odysseia*'da da bazı yerlerde Yunanca dışında farklı bir dile yine işaret eder. Ancak *Odysseia*'da bu kez *barbarophōnos* sıfatına ya da herhangi bir birleşimine rastlanmaz. Ozanın kullandığı kelimelerden biri *agriphonoı* (yabanıl ses)'dur. Ozan, bu kelimeyi Lemnos'ta oturan Sintilerin kaba

²³ Thuk, 1.3: “Kanımca, Homēros barbarlar adını kullanmamıştır, çünkü Hellenler için bu ada denk düşecek bir kavram henüz seçilmemişti.”

²⁴ Diogenēs Laertios, Babilli Stoacı Diogenēs'in retorikle ilgili açıklamaları arasında, konuşmada beş üstünlük ve bunun karşısında konuşmada görülen iki kusurdan söz eder (Diog. Laert. 7.59). Konuşmadaki ilk üstünlük *hellenismos* yani arı Yunanca; dili ustaca ve dikkatle yanlışsız konuşmak iken konuşmadaki ilk kusur ise *barbarismos* (barbarcılık); seçkin Hellenlerin kullanımına aykırı deyiştir. Bu kullanım özellikle MS. 2. yüzyılda İkinci Sofistler Dönemi'nde yaygındır. Bkz. Diogenēs Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, çev. Candan Şentuna, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.

²⁵ Bu görüşler için bkz. John E. Coleman, “Ancient Greek Ethnocentrism”, in *Greeks and Barbarians: Essays on the Interactions between Greeks and Non-Greeks in Antiquity and the Consequences for Eurocentrism*, ed. John E. Coleman, Clark A. Walz, Bethesda: CDL Press; 1997: 208, n. 12; Hall, *Inventing the Barbarian*, 4, n. 4-5. Kelimenin Babil Sümercesinden Yunancaya geçiş geçmediğine karar verebilmek için geçiş dilleri olan Akadca ve Hititçede de aynı kelimeye rastlamamız gerekir. Sümercede *bar-* hecesi dış taraf, yabancı, garip (insanlar için) gibi anlamlara gelmektedir. Ancak bu hecenin bu anlamları dışında kullanıldığı bağlama göre farklı pek çok anlamı da vardır. Söz konusu *bar-* hecesinin yabancı anlamındaki karşılığı ise Akadcada *ahû-* hecesine denk düşmektedir.

²⁶ Hom. II. 4.427-438; II. 2.803-806; Od. 19.172-177.

konusmasını betimlemek için kullanır.²⁷ *Odyseia*'da Yunancadan farklı yabancı bir dilin varlığına işaret edecek bir diğer kelime de *allothroos* (başka ses/konuşma)'tur. Bu kelimenin deniz aşırı seferlerden, özellikle Mısır ve Fenike diyarından söz edilen bağlamlar içinde kullanıldığına tanık oluruz.²⁸

Bununla birlikte Karia'nın barbarlığın kavramlaştırılmasına konu olmasının karmaşıklığı da dikkat çekicidir. C. J. Borges,²⁹ Strabon'un³⁰ tanıklığında Hellenler ile neredeyse etnik bütünlük içerisinde sunulan Karialıların barbar bir imge ile sunulmalarının sebebinin Herodotos'un³¹ anlatısının etkisinde ortaya çıktığının altını çizmektedir. Hellenler daha sonraki Ion ve Aiol kolonizasyonunda olduğu gibi Karia'nın da aslında (Leleg ve Pelasg geçmişleriyle) Hellen olduğunu iddia ederken, Karialılar kendilerini Girit işgalcisi değil *autokhthōn* (otokton, yerli) olarak ve muhtemelen Luvi geçmişleriyle birlikte anmaktadırlar. Burada işgalci proto-Hellen gruplar ile Luvi yerliler³² arasında bir asimilasyon mücadelesi algısı ortaya çıkmaktadır. C. J. Borges,³³ Miletos ve Halikarnassos gibi kıyı kentleri ile iç bölgeler arasında bu geriliminin varlığı ortada olmasına rağmen, işgal öncesinde de Girit ve Karia arasındaki kültürel temasın varlığının izlerinin Miletos'taki Athena tapınağının ilk yerleşimde dahi görülmesi ile sürecin Hellenler lehine ilerlediğini ortaya koymaktadır. Buna göre Homeros'un Karialıların Hellenler ile karışmış ve Yunanca konuşmaya başlamış olsalar da konuştukları dilin çift dilliliğin bir sonucu olarak bozulduğu ortaya çıkmaktadır.

²⁷ Hom. Od. 8.293–294.

²⁸ Hom. Od. 1.182–183; Od. 3.300–302; Od. 15.450–453.

²⁹ Borges, "The Geography of the Iliad in Ancient Scholarship", 94-95.

³⁰ Strab. 14.2.27: "Karialılar Minos uyruğundaydılar ve o zaman Lelegler olarak anılmaktaydılar; adalarda yaşarlardı. Sonra anakaraya göçtüler ve kıyılarla iç kesimlerin çoğunu orada daha evvel yaşayanlardan aldılar. Bunların çoğu Leleg ve Pelasg'tılar. Sonra Ionlar ve Dorlar topraklarının bir kısmını onlardan aldılar." Krş. Strabon, *Geographika: Antik Anadolu Coğrafyası...*, 236.

³¹ "Karialılar, anakaraya adalardan gelmişlerdi. Eskiden Leleg adı altında adalarda otururlardı ve Minos uyruğundaydılar; bana anlatılanlara pek uymamakla beraber vergi vermezlermiş, yalnız Minos vergi istediği zaman, ona gemilerde çalışacak adamlar gönderirlermiş. Ve Minos, savaşları kazandığı ve birçok ülkeye baş eğdirdiği için, Karialı soyu da o zamanlar soyların en ünlüsü ve en kalabalığı olmuş. (...) Çok sonraları Dorlar ve Ionlar, Karialıları adalardan çıkarmışlar, onlar da bunun üzerine anakaraya göçmüşlerdir. Giritlilerin Karialılar için anlattıkları budur; ama Karialıların kendileri bunu kabul etmezler, onlar anakaranın yerlisi olduklarını ve hep şimdiki adlarını taşıdıklarını söylerler. Mylasa'da Karia Zeus'una ait çok eski bir tapınak gösterirler ki, buraya kardeş uluslar olarak Mysialılar ve Lydialılar da kabul edilirdi; zira diyorlar, Lydos ve Myros, Kar'ın kardeşleriydiler" (Hdt.1,171). Bkz. Herodotos, *Tarih*, 92-93.

³² Borges, *The Geography of the Iliad in Ancient Scholarship*, 100, n. 156.

³³ Borges, *The Geography of the Iliad in Ancient Scholarship*, 97.

Herodotos Ionların da Pelasglardan geldiğini söylemektedir (Hdt. 1,56). Bununla birlikte şu bilgiyi de paylaşmaktadır: “Pelasglar yabancı bir dil konuşuyorlardı. Şu halde bütün Pelasglar aynı dili konuşuyorlardı ise, bu ırktan olan Attika halkı da Hellas’a göçerken kendi dilini bırakmış, başka bir dil almıştır” (Hdt. 1.57).³⁴ Yani Hellen dilini sonradan öğrenseler de dili en düzgün biçimde konuşmak onları Hellen yapmıştır. Ancak bu tek yönlü bir asimilasyon değildir. Örneğin Atinalılar Hermes figürünü Samothrakē’den göçen Pelasglardan almışlardır ve bu Pelasglar Hellenler arasında sayılmışlardır (Hdt. 2.51). Troia’nın üzerine kurulduğu Dardania’nın kurucusu Dardanos’un da Samothrakē’den gelmiş olduğu³⁵ bilindiğinden Troia ve Dardania’nın ırk olarak Hellenlerden ayrı kabul edilmediği ortadadır. Hatta Troia’nın müttefikleri arasında Larissa’dan gelen Pelasglar da bulunmaktadır.³⁶ Ayrıca Pelasgların Yunancaya geçme sürecinde olmalarından Karia’daki Pelasgların da otokton Karialılar ile birlikte çift veya daha fazla dilli olma ihtimalleri akla gelmektedir. Bu noktada Homēros’ta Akhilleus ile Aineias arasında geçen konuşmada, Troia’nın (Ilios/Ilion) milletlerin merkezi (πόλις μερόπων ἀνθρώπων) olması için kurulduğu iması (Hom. Il. 20,217), kentin kozmopolitliğinin dolayısıyla çok dilliliğinin bir ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Belli ki, Troialıların pek çok millettten müttefiklerinin var olması bunların kent içerisinde de bir karşılığının olduğunu ortaya koymaktadır.

Çok dillilik modern bir bakış ile olumlu bir karşılık bulsa da Homēros’un bunu Hellen topluluklar ile Anadolu halkları arasında kurduğu farklılık (başkalık) dialektiğinin bir tezahürü olarak sunduğunu şeklinde değerlendirmemiz mümkündür. Zira Homēros’un, Troialıları zengin bir ağanın ağılındaki ak sütleri sağılan koyunlar gibi sürü sürü duran, karmakarışık sesler çıkararak, kuzuların çığlıklarını andıran, başka başka diller konuşan, ayrı yerlerden gelme erler olarak tasvir ettiği görülmektedir. Buna karşın Hellenleri tasvir ederken adlandırdığı Danaoları ise düzgün sıralarını koruyan, komutanlarını sessizce dinleyip tek yürek gibi hareket edebilen disiplinli bir topluluk olarak göstermektedir (Hom. Il. 4.427–438). Aynı şekilde Troialılar kasırgadan, sağanak yağmurdan kaçıp çığlık çığlığa göklere yükselen bir turna sürüsü gibi tasvir edilirken, Akhalar ateş püskürerek birbirlerine yardım eden ve sessizce saflarını

³⁴ Herodotos, *Tarih*, 31.

³⁵ Lesboslu Hellanikos, FrGH 4 F 24b; Diod. 5,47-48.

³⁶ Burası (Larisa) Aiol göçmenlerce kurulmuştu. Dolayısıyla kendilerine Pelasglar demektedirler. “Ünlü kargıcı Pelasg soylarına komuta eder Hippothoos, otururlar toprağı bereketli Larissa’da” (Hom. Il. 2.841). Bkz. Homeros, *İlyada*, 113.

koruyan bir disiplin içinde tasvir edilmektedir (Hom. Il. 3.1-9). Bu üstünlük ifadesi Anadolu halklarını güdülmeye uygun bir hayvan sürüsü, Hellenleri ise aklı başında, disiplinli ve yönetmeye layık bir halk olarak görülmesine hizmet ettiğini söylemek yerinde olabilir. Zira savaşın galibi olmak zaten üstünlüğün bir göstergesidir ve galip olmanın gereği olan özelliklerden birisi de insanlar ile hayvanlar arasındaki doğal üstünlüktür. Homēros'un ortaya koyduğu bu izlek Klasik Çağ'da Ksenophōn'un "Kyros'un Eğitimi" (Κύρου Παιδεία) eserinde de işlenen ana temalardan biridir. Ksenophōn'un tarihselliğinden uzak bir karakter ve sanki bir Hellen lideri gibi tasvir ettiği Pers Kralı Kyros, kendisine tabi milletleri sanki bir hayvan sürüsünü güden bir çoban gibidir (Xen. Kyr. 1.1.2-3; 8.2.14). Benzer biçimde Atinalı tragedya ozanı Aiskhylos da Pers ordusunu arı sürüsü (Aischyl. Pers. 128) ve tanrısal sürü (Aischyl. Pers. 75-76) olarak tanımlar ve bu halkların başlarında bir çobanla idare edilmeleri (Aischyl. Pers. 241) fikrini vermektedir. Herodotos da Pers ordusunu "her ırktan ayırım yapılmadan toplanmış karmakarışık savaşçılar" olarak tanımlamaktadır (Hdt. 7.40) ve bunlar kamçı ile güdülmektedirler (Hdt. 7.103).

Destanda Hellenler ile Troialılar ve müttefikleri arasında kurulan farklılık diyalektiğinin başka bir boyutu olarak Troialıların zenginlikleri de önemli bir vurguya sahiptir. Onların cilalı taşlardan yapılmış büyük ve gösterişli sarayları dikkate şayandır (Hom. Il. 6.242–250). Belirli bir hediye ekonomisi içerisinde altın ve değerli hediyeler aristokratlar arasında siyasi hedefler ve yandaşlığın temini amacıyla değiş tokuşa tabiidir (Hom. Il. 11.122–135). Bu tasvir Hellen aristokrasisinde de karşımıza çıkan *megaloprepeia*³⁷ uygulamasını çağrıştırmaktadır. Arkaik dönemde sadece hediyeleşmeyle nüfuz kazanma olarak işlev gören ama Klasik dönemde aristokratların kente karşı sorumluluğu haline gelen ve kentin süslenmesi olarak ifade edilen uygulama aslında aristokrat evlerin (*oikos*) zenginliğine dayanıyordu (Xen. oik. 2.5-7). Tekrar destana dönecek olursak, bu anlamda Troialılar Hellenlerden farklı değillerdir. Hatta Homēros, bu servetin kendilerine bahşedilmesindeki tanrısal lütfun bilincinde bir Hektōr imgesi çizmektedir. Zira Hektōr, bu zenginliklerin Troialıların ellerinden

³⁷ Yunanca metinlerde kullanımına MÖ. 5. yüzyılda rastlanan bu kavram, kelime anlamı olarak ihtişam ve görkem manasına gelmekte olup, temeli Homēros zamanındaki kahramanların karşılıklı hediyeleşerek birbirlerine duydukları şükranı gösterdikleri bir uygulamaya dayanıyordu. Ancak zaman içinde anlamca genişleyerek aristokratların kenti donatmalarını ve kente yaptıkları harcamaları ifade etmede kullanılan bir kavrama dönüşmüştür. Bu konuda daha kapsamlı bilgi için bkz. Esra Yalazi, "Aiskhylos, Herodotos ve Ksenophon'da Persler", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2019, 275 vd.

çıkmasını tanrının gazabına bağlamaktadır. Bununla birlikte Hektör'un savaşı ve müttefiklerinin bağlılığını finanse etmek amacıyla olsa gerek Troia'nın tüm zenginliklerini ve altınlarının Phrygialılara satıldığını belirtmesi, önemli bir farklılık noktasının ortaya çıkmasını sağlamaktadır.³⁸ Zira Phrygialılar, gerek kendi desteklerini ve gerekse diğer müttefiklerin desteklerinin sağlanmasındaki kaynak ihtiyacının karşılanması adına bu zenginliklerin el değiştirmesinde aracı olmuşlardır.³⁹ C. J. Borges, hediye ekonomisinin servet transferine yol açtığı bu uygulama sayesinde Phrygialıların fırsatçı ve altın düşkünü bir karakter özelliğine sahip olarak tasvir edildiğini iddia etmektedir.⁴⁰ Altının paraya çevrilmesi hediye eşyalardaki sanatsal ve manevi değerinin kaybedilmesi ile de eşdeğerdir. Yani vurgu açgözlülük kadar değer bilmezliği de içermektedir.

Klasik dönemde çizilen şaşaa ve zenginlik düşkünü barbar imgesinin destanda sözü edilen bu izleğin bir devamı niteliğinde olduğu görülmektedir. Aiskhylos ve Herodotos tarafından sıklıkla kullanılan *habrosynē* (lüks yaşam) kavramı,⁴¹ tam da bu karşılığı ile Hellenler için ölçülülük (*sophrosynē*) zıtlığının ortaya konmasını gerektirmiştir. Aiskhylos hem Lidyalılar hem de Persler için *habrosynē* çerçevesinde tasvirler getirirken, Herodotos Lidyalılar için bu kullanıma öncelik vermektedir (Hdt. 1.71.4). Bununla birlikte Aiskhylos'un altın dolu ve şatafatlı saray (τῶν ἀφνεῶν καὶ πολυχρύσων ἐδράνων) olarak ifade ettiği Pers sarayı tasviri de Priamos'un talan edilen sarayından adeta izler taşımaktadır (Aischyl. Pers. 3-4). Homēros, hem Kariyalılar hem de Phrygialılar için gösteriş ve aç gözlülüğü Hellenlerden farklılıklarını vurgulamak için kullanmış ve sonraki dönemlere Hellen olmayanların tanımlanması için sağlam bir dayanak miras bırakmıştır. Bununla birlikte Kariyalılar için kullandığı kaba konuşan βαρβαρόφωνος tasvirini, Troia'nın müttefiklerindeki çok dilliliğin getirdiği düzensizlik

³⁸ Hom. Il. 18.287-292: "Şu duvarlar arasında sıkışıp kalmaktan bıkmadınız mı? Bir zamanlar ölümlü insanların hepsi, Priamos'un kenti altın dolu derlerdi, tunç dolu, evlerinizin güzel varlıkları şimdi yok oldu, büyük Zeus'un bize öfkelendiği günden bugüne Phrygia'ya, sevimli Meionia'ya satıldı çoğu." Bkz. Homeros, *İlyada*, 413.

³⁹ Hom. Il. 17.225-227: "Ben bu yüzden sömürüyorum halkımı; besinlerle, armağanlarla sizi doyurayım diye, bu yüzden yürek katıyorum yüreğinize." Çeviri için bkz. Homeros, *İlyada*, 390.

⁴⁰ Borges, *The Geography of the Iliad in Ancient Scholarship*, 108-109.

⁴¹ Söz konusu kavram için bkz.: Yalazı, "Aiskhylos, Herodotos ve Ksenophon'da Persler", 85vd, 249 vd, 283 vd.

ile birlikte vurgulaması ile de sonraki dönemlerde *barbaros* kavramının yerleşebilmesi için gerekli veriyi sunmuştur. Bu halen üzerinde uzlaşmış bir husustur.⁴²

Kutupluluğun Ortaya Çıkışı

Hellen cephesinden konuya bakıldığında ise, Troia Savaşı'nın Hellenlerin Asya halklarına karşı açtıkları ilk toplu savaş olduğu düşünüldüğünde, destanın geçtiği Mikenler zamanında ortak bir Hellen ulusu/topluluğu kavramı var mıydı sorusu akla gelmektedir. Ancak destanın kaynaklığı, Kahramanlar Çağı olarak bilinen MÖ. 1200-1000'li yılları değil, yazıldığı Arkaik Çağ hakkında bize bilgi verebilir. Bu konuda MÖ. 5.yüzyıl tarihçisi Thoukydidēs'e kulak verelim: "*Hellas eskiden, Troia harbinden önce, görünüşe göre müşterek hiçbir iş yapmamıştır. Ve bana öyle geliyor ki, Hellas, bir bütün olarak o zaman henüz bu adı bile almamıştı*". Yine ortak bir Hellenler adının Homēros'ta geçmediğine dair de şunları söyler: "*Troia harbinden çok sonra yaşayan Homēros, onları hiçbir zaman hepsini gösterir şekilde böyle (Hellenler) olarak isimlendirmemiştir. Bilâkis onları Danaolar, Argoslular, Akhalar, diye anmaktadır. Sonra o, barbarlardan da bahsetmemiştir. Çünkü bana kalırsa, Hellenler o zaman henüz daha kendilerini barbarların tam zıddı bir manada bir mefhum diye ayırmamışlardı.*"⁴³

Gerçekten de Homēros'un anlatısında Hellenlerin kendilerini kimlikleri bakımından nasıl nitelediklerine göz attığımızda, kitlesel şekilde Hellenler olarak

⁴² H. J. Kim'e göre, Hellenler arasında bir barbar imajı MÖ. 6. yüzyılın sonlarından önce ortaya çıkmamıştır. Kim, *Ilias Destanı* açısından değerlendirildiğinde, Akhaların Troialılara karşı geliştirdiği ethnosentrik bir bakış açısı gözlemlendiğini belirterek bu konudaki literatürü özetlemektedir (Kim, "The Invention of the 'Barbarian' in Late Sixth-Century BC Ionia", 26, n. 14): Shawn A. Ross, Akhalar ve Troialıların müttefikleri arasındaki dilsel farklılıktan kaynaklanan, kutupsallaşmaya dayanmayan bir proto-Panhellenizm belirtisi olduğunu belirtmektedir. Bkz. Ross, "Barbarophonos: Language and Panhellenism in the Iliad", 299 vd. Hilary Mackie ise aralarında ortak dile dayanan bir birlik geliştiren Akhalarla, farklı dillere sahip olmalarından kaynaklı olarak Troialıların müttefikleri ve Troyalıları arasında bir karşıtlığın sergilendiğine inandığını belirtmektedir. Bkz. Hilary Mackie, *Talking Trojan: Speech and community in the Iliad*, London: Rowman & Littlefield, 1996, 21, 97. Diğer yandan John E. Coleman ise bu iki toplum arasındaki karşıtlığı daha ileri bir çizgiye taşıyarak Ilias'ta Troialılar ve onların müttefiklerine karşı ethnosentrik bir bakış açısı benimsendiğini kabul etmekte ve pek çok yerde Hellenlerin düşmanlarına karşı daha üstün oldukları, kültürlerininse düşmanlarınınki ile kıyaslandığında daha önemli olduğunun işaret edildiğine inanmaktadır. Buna kanıt olarak da Troialı kahramanların ve müttefiklerinin, Hektör haricinde, Akha kahramanlarına göre daha önemsiz gösterildiklerini, askeri düzenlerinin Akhalarınkine göre karmaşık ve tutarlılıktan uzak şekilde resmedilmesini örnek vermektedir. Bkz. Coleman, "Ancient Greek Ethnocentrism", 187. Bu doğrultuda yine Hilary Mackie de Troialıların konuşmalarının da kendine güvensiz ve savaşçı olmayan, Akhalara göre daha şiirsel bir hava taşıdığını dile getirmektedir. Bkz. Mackie, *Talking Trojan...*, 2-4. Bu saptamalar ışığında Homēros'un Hellenler ve Troialılar arasında adı konmamış bir karşıtlığın altını çizerek daha sonraki dönemde siyasi olarak kullanılacak bir bilincin tohumlarını ektiği söylenebilir.

⁴³ Thuk. 1.3. Bkz. Thukydidēs, *Peloponnesos'lularla Atina'luların Savaşı*, 4-5.

adlandırmadıkları görülür. Destanın betimlediği dünyada tıpkı Myrmidonlar, Mikenler ya da Ithakeliler gibi kavim ya da yer adlarıyla, kimi kez Aitolialılar, Boiotialılar ve Giritliler gibi farklı etnik topluluklar olarak adlandırıldıklarını ve kitlesel olarak Argoslular, Akhalar ve Danaolar gibi ortak adlandırmalarla betimlendiklerini görürüz.⁴⁴ Tüm bu halklar Klasik Çağ'da Yunancada "Hellenler" olarak tanımlanan Yunan toplumuna aşağı yukarı denk düşmektedir. Ancak *Ilias*'ta geçen Hellenler adı bütün Hellenleri ifade etmede bir başvuru değil, sadece Teselya'da Hellas denilen bölgede oturan kavmin adı olarak kullanılmaktadır (Hom. II. 2.683-4; 9.395). Destanda bir ortaklık duygusunun belirtisi olabilecek, tüm Hellenleri nitelemek için kullanılan "Panhellenes" adlandırması ise *Ilias*'ta ve *Odyssea*'da neredeyse sadece birer kez kullanılır ve bu da sadece Peloponnesos'un karşısında kuzey batı Yunanistan'ı ve Lokrislilerin oturduğu bölgede olanları nitelemek içindir (Hom. II, 2.530; Od. 1.344). Oysa Homēros sonrası, ozan Hesiodos'un Hellas'ı tüm Yunanistan için kullandığını, *iambos* ozanı Arkhilokhos'un da "Panhellenes" sıfatını tüm Hellenler için kullandığını hem bu ozanların kendi yapıtlarından hem de Strabōn'un açıklaması yoluyla öğreniriz.⁴⁵

Böylece edebi metinlerin kaynaklığından, en azından MÖ.7. yüzyılın başında Hellas değişiminin bütün Yunanistan'ı kucaklayan bir anlamda kullanılmasına tanıklık ederiz.⁴⁶ Arkeolojik kaynaklardan da edinilen bilgiler Yunanistan'da MÖ. 8. ve 6. yüzyıllar arasında yükselişe geçen Hellen olma bilincinin uyanışını doğrulamaktadır. Bu bilincin uyanmasında ana kente bağlı kalmaya devam eden kolonilerin gönderilmeleri, alfabenin kullanımının ve destan şiirlerin dolaşımının artması, ortak kült merkezlerinin ve Pan-Hellenik kurumların ortaya çıkması gibi etmenlerin öncelikli olarak etkili olduğunu söyleyebiliriz. Ancak yine de bir uyanış halinde ortaya çıkmaya başlayan Hellen

⁴⁴ Destanda herhangi bir yabancıya kimlerden ve nereli olduğu sorulduğunda verilen cevap baba ve ata adıyla birlikte doğduğu kent yani yurdudur. Odysseus da Phaiak ülkesinde onuruna verilen şölende kim olduğunu açıklarken sadece Ithakē'de oturmuş olduğunu söylemekte; kendisini Argoslu, Danaolu ya da Akhalı olarak tanımlamamaktadır (Hom. Od. 9.19-21; Od. 9.36; II. 1.30). Kendini bir yurda bağlı olarak tanımlama, bize etnik kimliğin Arkaik Çağ'da daha çok *polis* (kent) temelinde biçimlendiğini göstermektedir.

⁴⁵ "Apollodoros'un kaynaklığına göre Hesiodos ve Arkhilokhos, Hellenler değişimini tüm Hellenleri ifade etmek için kullanmayı bilirler; Hesiodos bunu, Proteus'un kızları için bütün Hellenlerin (Panhellenes) talipli olduğunu söylerken, Arkhilokhos ise 'tüm Hellenlerin ızdırabı Thasos'a akın ediyor' derken kullanır." (Strab. 8.6.6). Arkhilokhos'da geçen "Panhellenes" ifadesi için bkz. Archil. fr.102; Hesiodos'ta geçen "Panhellenes" ve "Hellas" ifadeleri için bkz. Hes. erg. 528;653.

⁴⁶ Hellas'ın Korint kıstağının kuzeyindeki anakarayı ifade etmesi çok sonra Demosthenēs (19.303) ve Yaşlı Plinius (NH 4.7) döneminde olmuştur. Jonathan Hall, *Hellenicity: Between Ethnicity and Culture*, Chicago: University of Chicago Press, 2003, 125-54.

bilincinin karşısında bunun zıttı olan Hellen olmayanlar (*barbaroi*) ifadesi için bütün kentler için ortak tehlike yaratan Pers Savaşları'nı beklemek gerekecektir.

Hellenlik bilincinin oluşumunda özellikle dil birliğinin önemi vurgulanmıştır. Modern yazarlar kadar Strabōn'un da (Strab. 14.2.28) yabancıların Yunanca konuşmasından yola çıkılarak Hellenler ve barbarlar ayrımının ortaya çıktığını ifade etmesi bu algının yerleşmesinde etkili olmuştur. Bununla birlikte Hellenlerin Arkaik Çağ'da kolonizasyon sürecinde temas ettikleri komşuları ile ilişkileri öncesinde olgunlaşmış bir Hellen bilincine sahip oldukları fikri kadar dil bazında homojen bir yapı sergiledikleri inancı da tartışmalıdır. Zira Hellenlerin tam bir dil birliği kurmaları Hellenistik dönemden önce değildir. J. Hall'un⁴⁷ altını çizdiği üzere, anlaşılabilirlik dilin yapısal benzerliğinden çok ilişkinin yoğunluğuna bağlıdır. Bu bağlamda Strabōn'dan beri gelen Hellenlerin homojen dilleri sayesinde diğer kültürler üzerinde üstünlük sağladıkları inancı pek de gerçekçi değildir. Hellenler kadar temas ettikleri topluluklar da birbirlerinin dilini asgari düzeyde konuşabilen çok dilli (*alloglot*) bireyler sayesinde iletişimlerini sürdürebilmektedirler. Buna göre etkileşimin yoğunluğunun kimliğin belirlenmesinde daha etkili olmasını beklemek doğaldır. Evlilikler ve çocukların isimleri kadar kültürel etkileşimde var ise, bir üstünlüğün temininde önem arz etmektedir.

Gerçekten de modern filolojik çalışmalar farklı kültürler arasındaki iletişimin sadece dil düzeyinde gerçekleşmediğini, günümüzde diplomatlık, çevirmenlik gibi kültürler arası iletişimi sağlayan bireylerin dahi başarılı bir iletişimi sağlayabilmek için varoluşsal bir yakınsama içine girmeleri gerektiğini teyit etmektedir. P. Boylan,⁴⁸ iletişimin gerçekleştiği süreyle sınırlı bile olsa çok dilli (*alloglot*) bireylerin etkileşimin gerçekleştiği kültürün geçici üyeleri olması, duygu, istek ve inançlarını benimsenmesini gerekli görmektedir. Hellenlerin Sicilya'daki halklar ile olan iletişimini çalışan J. Hall,⁴⁹ oradaki yerel halktan aristokratlar arasında dahi popüler olan Phythagoras'ın her iki taraftan çift dilli öğrencilerine özellikle Yunanca konuşmaları konusunda telkinde bulunduğu altını çizmektedir (Iambl. v. P. 34.241). Ayrıca yerel elitlerin iktidarlarını korumak amacıyla da olsa Yunan elitler ile konukluk ilişkileri çerçevesinde bronz hoplit

⁴⁷ Jonathan Hall, "How 'Greek' were the Early Western Greeks?", in *Greek Identity in the Western Mediterranean: Papers in Honour Of Brian Shefton*, ed. Kathryn Lomas, Leiden: Brill, 2004, 43-44.

⁴⁸ Patrick Boylan, "Cross-cultural Accommodation through a Transformation of Consciousness", *Cultus: Journal of Intercultural Mediation and Communication* 2, (2009): 6.

⁴⁹ Hall, "How 'Greek' were the Early Western Greeks?", 42.

zırhı, şölenle ilgili eşyalar, hatta Homēros stili ölü gömme adetlerini benimsemiş olmalarını J. Hall,⁵⁰ bir asimilasyon belirtisinden öte MÖ.5.yüzyılda kimlik oluşumunda dil, din ve davranış kalıplarına ilişkin kültürel kriterlerin, arkaik dönemdeki etnik akrabalıkların önüne geçmesine bağlamaktadır. Bu anlamda Yunan seramik ürünlerinin en fazla talep edildiği yerlerin bu etkileşimin gerçekleştiği yerler olması da kültürel etkileşimin bir tezahürü olarak sunulabilir.

Atina'da Peisistratosların tiranlığı döneminde seramik ticaretinin ve çeper milletlerle kültürel etkileşimin önceki aristokratik yönetim dönemine nazaran fazlasıyla arttığı bilinmektedir. Atina ancak bu dönemde Pan-Hellenik etkileşimde öne çıkmıştır. Bununla birlikte Korinthos ve Argos gibi yerlerde bu gelişmeler Homēros dönemine kadar geriye gitmektedir. Arkeolojik buluntular özellikle ölü gömme adetlerinde M.Ö. 8. yüzyıl ortalarında son derece keskin bir dönüşüme işaret etmektedir. I. M. Morris,⁵¹ Atina'nın da aralarında olduğu bu üç kentte *Ilias*'ın yayılması ile çağdaş olarak aristokrat yönetimlerde hâkim olan ölü yakma geleneğinin ortadan kalkarak daha eşitlikçi bir sosyal düzene işaret eden her kesimden kentlilerin aynı mezarlık alanında gömülmesi uygulamasının ortaya çıktığının altını çizmektedir. Bu sosyolojik olduğu kadar dini ve kültürel bir dönüşüme de işaret etmektedir. Dini olarak ölümler ile yaşayanlar arasında yeni bir ilişki tarzına işaret eden bu uygulama,⁵² kültürel olarak da mezar odalarının duvarlarında ve çocuk ölümlerin içerisine konduğu seramik küplerin süslemelerinde ortaya çıkan bir yeniliktir. Bu uygulama beraberindeki kült yapılarının ortaya çıkmasıyla da kültüre dayalı tam bir Pan-Hellenik başlangıcı ifade etmektedir.

Karanlık Çağ'da toplumsal haklara yani toprak sahipliğine ve dolayısıyla zenginliğe erişimi düzenleyen aristokratlık ve serflik ayırımına dayalı bir toplumsal düzen bulunmaktadır. I. M. Morris,⁵³ toplumdaki bu kesimlerin dönemin yazarlarının eserlerindeki tasvirlerden yola çıkarak iyi insanlar (*agathoi*) ve kötü insanlar (*kakoi*) olarak adlandırıldığına dikkat çekmektedir. Arkaik dönemde yaşanan bu dönüşümle birlikte doğuştan özgür ve eşit vatandaşlara dayalı yeni bir kentlilik ortaya çıkmaktadır.

⁵⁰ Hall, "How 'Greek' were the early western Greeks?", 45.

⁵¹ Morris, "Poetics of Power...", 30-33.

⁵² Herodotos'un, Solōn'un dilinden yaptığı mutlu insan tasvirinde kişinin, ölene kadar talihinin düzgün gitmesi halinde, yani ancak öldükten sonra mutlu bir insan olarak kabul edilebilmesi meselesi de (Hdt. 1.30-32) yaşayanlar ile ölümler arasında kurulan ilişkinin bir ifadesi olarak kabul edilebilir. Buna göre kişinin zenginliği kent tarafından itibar görebilmesi için yeterli değildir. Kişi tanrıların gazabını çağırmayan bir yaşam tarzını da sürdürebilmelidir.

⁵³ Morris, "Poetics of Power...", 34.

Bu yeni kentli kültür birden fazla kentte paylaşılan ve diğer kentlere yayılma eğilimi gösteren bir ortak bilince ve dil, din ve kültürel anlamda yaşanan dönüşümün sosyolojik bir temeli olduğu fikrine işaret etmektedir. Ancak bu başlangıcın Herodotos'un ifade ettiği "to Hellenikon" fikri olarak benimsenmesine kadar geçen süreç sancılı bir süreçtir. Zira I. M. Morris'in⁵⁴ altını çizdiği üzere, diğer kentlerin aksine Atina'da MÖ. 7. yüzyıl başları ile birlikte eski ölü yakma adetlerine bir geri dönüş ve tapınak yapılarına hiçbir eklenti yapılmayıp bu yapıların diğer kentlerdeki benzerlerine göre fakirleştiği görülmektedir. Bu, detaylarına tam vakıf olamadığımız önemli bir iktidar mücadelesinin altını çizmektedir. Ancak Peisistratos dönemi ile birlikte Atina'nın yeniden belirtilen uygulamalara geri döndüğü ve Pan-Hellenik oyunlara katılması, hoplit yetiştirme, kolonileşme girişimleri ve Hellenlerin organizasyonlarına ev sahipliği gibi kentler arası etkileşime dâhil olduğu görülmektedir.

Atina'nın kölelikle mücadelesi bu kültürel dönüşümün arkasında sosyolojik bir temel olduğu düşüncesini teyit eden bir niteliktedir. S. B. Pomeroy,⁵⁵ fakirleşerek ellerindeki toprağı kaybeden ve büyük toprak sahiplerinin yanında çalışmak zorunda kalan (*thētes*) sınıfının kölelerden dahi aşağı bir onursuzluk duygusu ile yaşamak zorunda kalmalarını ve ölü olmaktan ancak bir nebze daha iyi bir durumda olduklarını işaret etmektedir (Hom. Od. 11.489-491). Ancak Solon ile başlayan reform hareketi, özgür kentlilerin bu şekilde karın tokluğuna çalışan bir çeşit köle olmalarını yasaklaması sayesinde zengin toprak sahiplerinin ihtiyaç duydukları iş gücünü kentlilerden değil dışarıdan getirilen kölelerden karşılanmasının yolunu açan önemli bir etken olmuştur. Solon'un yasalarının aktif olarak kullanılmasının Peisistratos'un tiranlığı döneminde gerçekleşmesi, bu dönemde yaşanan Pan-Hellenik hareketin köleleştirilmeye karşı direnç gösteren fakir halk kitleleri tarafından özellikle benimsendiğini ortaya çıkarmaktadır. Diğer kentlerde köleleşmeye direniş ve Panhellenizm'in birlikte kucaklanmasının bu kadar ön planda olmadığı görülebilir. Ancak, Atina'nın aristokrasinin uyanışa gösterdiği direnç sayesinde Atina'da biriken gerilim arkaik dönemin sonlarında tiranlığın bile kaldırılmasına kadar uzanan bir eşitlik arayışını getirmiştir. Bununla birlikte görünen o ki eşitlik talepleri ekonominin devamlılığı için daha çok köle ihtiyacını ortaya çıkarmış ve yeni kölelerin temini sebebiyle olsa gerek Atina'nın komşu kentlerle mücadele etmesi gerekmiştir. Ama

⁵⁴ Morris, *Poetics of Power...*, 35.

⁵⁵ Sarah B. Pomeroy, *Antik Yunan'ın Kısa Tarihi*, çev. Oğuz Yarlığaş, İstanbul: Alfa Yayınları, 2018, 88.

Herodotos'un tanıklığında özgür Atinalıların bu mücadeleden galip çıktıklarını öğrenmekteyiz.⁵⁶

Atina'daki bu sosyolojik ve Pan-Hellenik dönüşüm tiranlığın destekçisi olarak görülen Persler (Hdt. 4.137) ile karşı karşıya gelmelerine neden olmuştur (Hdt. 5.96). Ancak Atina, Eretria ile birlikte Miletos isyanına verdiği destek yüzünden de bu defa Persler tarafından köleleştirilme tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Nitekim Eretria halkı toptan sürülerek Büyük Kral'a köle yapılır (Hdt. 6.101). Ama Atinalılar Perslere direnerek Marathon galibiyetini almalarıyla (Hdt. 6.113), Panhellenizm'in yeni bir safhaya geçmesini sağlamışlardır. Böylece daha sonra Kserksēs'in seferinde Hellen kentlerinin ortak düşmana karşı ilk defa bir araya gelerek verdikleri Pan-Hellenik mücadele, karşılarına aldıkları Pers Kralı kadar *barbaroi* olarak ifade edilen tüm Hellen olmayan milletlerin bu adla kavramlaşmasını sağlamıştır. Perslerin kraliyet yazışmalarında tüm Hellenleri *Yawan* ya da *Yaunā* olarak adlandırmaları gibi,⁵⁷ onlar da Perslere tâbi milletleri *barbaroi* olarak adlandırmaya başlamışlardır. Hellenlerin savaşta galip gelmeleri Homēros zamanında tohumları atılan farklılık diyalektiğinin yeniden hatırlanmasını ve daha önce ifade edildiği üzere barbarlara karşı aynı üstünlük imgelerinin yeniden kullanılmasını sağlamıştır.

Klasik Dönemde Panhellenizm

MÖ. 5.yüzyılın başlarında yaşanan Pers Savaşları, Hellenlerin belleklerinde yer alan Troia Savaşı hatırasını yeniden canlandıracak ortamı fazlasıyla temin etmiştir. Bu sayede Homēros'un tohumlarını ektiği diyalektik, Hellenlerin hem bir arada başarıya erişebilecekleri fikri, hem de inanılmaz başarılarının sebebini kendi üstünlüklerine bağlayabilecek bir etnosentrisizm çerçevesinde, Panhellenizm ideali olarak kurumsallaşabilmiştir. Bu idealin olgunlaşmasının tragedya eserlerinde icat edilen barbar kavramı sayesinde olduğu fikri ise bazı araştırmacılarca altı çizilen bir

⁵⁶ Hdt. 5.78: "Atina bu felaketten büyümüş olarak çıkıyordu; özgürlüğün veeşitliğinin değerli şeyler olduğu, bir kez için değil, her zaman için ne kadar doğrudur! Tiranlar yönetimindeki Atina, askerlik bakımından, komşu ulusların hiçbirisine üstün değildi; tiranlarından kurtulunca çökene geçti; bu da şunu gösterir ki, bir efendinin buyruğu altındayurttaşlar istekli davranmazlar, çünkü bir efendi için çalışmaktadırlar, oysa özgür oldukları zaman, artık kendi öz çıkarları haline gelmiş olan şeyi canla başla savunurlar." Bkz. Herodotos, *Tarih*, 2007, 419.

⁵⁷ Yazılı ve görsel Pers kaynaklarında Hellenlerin ve diğer halkların nasıl gösterildiklerine dair bir çalışma için bkz.: Heleen Sancisi-Weerdenburg, "Yaunā by the Sea and across the Sea", in *Ancient Perceptions of Greek Ethnicity*, ed. Irad Malkin, Washington: Harvard University Press, 323-347.

husustur.⁵⁸ Özellikle Aiskhylos'un "Persler" adlı oyunu, Pers Savaşları galibiyeti sayesinde barbarların kadınsılığının, zenginliğinin ve şatafat düşkünlüğünün, Hellenlerin erkeksiliğinin ve ölçülülüğünün vurgulanabilmesinin bir aracı olarak kullanılmasını yaptırmıştır. Bununla birlikte Aiskhylos'un can verip Herodotos'un kurumlaştırdığı Hellen-barbar kutupluluğunun, Homēros'un *agathoi-kakoi* (iyiler-kötüler) zıtlığında verilen izleği takip ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. S. Pomeroy, Homēros'un eserlerinde bu zıtlığın vurgulandığı bireylerin karakterlerini tahlil ederek bu izleği aydınlatmaktadır:

*Homēros'ta erkekler savaş toplumlarına özgü bir davranış düsturuna sahiptir. Savaşta ve spor müsabakalarında cesaretini ve hünerini sergileyenler "iyi" (agathos) olarak adlandırılır; savaşta korkak olup bir işe yaramayanlara ise "kötü" (kakos) yaftası yapıştırılır. "İyi bir adam" tanrıları onurlandırmalı, söz ve yeminlerini tutmalı, dostlarına ve omuz omuza savaştığı arkadaşlarına sadık olmalıdır. İradesine hâkim (ölçülü) ve konuk sever biri olup kadınlar ile yaşlılara saygıda kusur etmemelidir. Tutsak edilmiş savaşçılara karşı merhametli olmalı ve düşmanların cesetlerine saygısızlık etmekten kaçınmalıdır. Bu asil nitelikler makbul olmakla birlikte, olmazsa olmaz değildir; yani bir kimse acımasız ve zalim de olsa yine de agathos sıfatını taşıyabilir.*⁵⁹

Ancak hatırlanmalıdır ki, arkaik dönemdeki iyi ve kötü adam zıtlığının arkasında aristokrat ve serf ayrımının ideolojik birikimi de mevcuttur. Bu defa Solōn'un yasaları doğrultusunda gerçekleşen devrim, bu ayrımı büyük ölçüde kaldırdığından, kötü (*kakos*) özellikleri aynı minvalde icat edilen *barbaros* kavramı sayesinde Hellen olmayan diğer bütün toplumlar üzerine yansıtılmaktadır.⁶⁰ Bu dönüşümün arkasında yatan eğilim ise artık Hellen kentlerindeki aristokrat ailelerin evlerinde (*oikos*) Hellen değil, barbarlardan oluşan kölelerin çalışmakta olmasıdır. Yeni Hellen paradigması ve sosyal ideolojisi barbar köleleri yöneten Hellen aristokratların üstünlüğünün doğallığını vurgulayacak unsurları ön plana çıkartmak ve bu kutupluluğu körüklemek mecburiyetindedir. E. Hall, Atina dâhil olmak üzere MÖ. 5. yüzyıl kent devletlerinde

⁵⁸ Hall, *Inventing the Barbarian*, 1989; Helen H. Bacon, *Barbarians in Greek Tragedy*, New Haven: Yale University Press, 1961.

⁵⁹ Pomeroy, *Antik Yunan'ın Kısa Tarihi*, 68.

⁶⁰ E. Hall, tragedyalara yansıyan Troialı karakterlerin Homēros'un destanlarının yanı sıra aynı sözlü geleneğe ait epik döngü şiirler aracılığı ile olduğunu, bu eserlerde örneğin Phrygia ve Mysialı karakterlerin Persler gibi karakterize edildiğinin altını çizmektedir. Hall, *Inventing the Barbarian*, 32-33.

(polis) yaşanan demokratikleşme hareketinin büyüyen bir köle sınıfı sayesinde mümkün olduğunun ve Atina'daki kölelerin neredeyse tamamen barbarlardan oluşmasının Hellenlerin "özgür", barbarların ise "köle" ile eşanlı hale gelmesiyle sonuçlandığının altını çizmektedir.⁶¹

Bu sosyolojik dönüşümün ideolojik karşılığı ise Homeros zamanında Hellenlerden farklı olmayan Troialıların tragedya eserlerinde mitolojik devler, Amazonlar, Kentaurosar ile eş tutulacak kadar, yani insan ile eş tutulamayacak kadar farklılık arz eden bir barbar imgesinin karşılığı olarak sunulmaları şeklindedir. Tragedyalar sayesinde Troialılar için elde edilen bu izleğin Klasik Çağ'ın diğer önemli yazarları tarafından da Perslere karşı kullanılması söz konusudur. Örneğin Herodotos'ta Plataia Muharebesi'nde Atinalıların Tegealılara karşı daha üstün bir pozisyonda konuşlanmalarının gerekçesini sunarken daha evvel Marathon'da Persleri yenmiş olmalarını, neredeyse mitolojide Amazonları da yenmiş olmaları ile eş tutmalarında (Hdt. 9.27) ve Ksenophōn'da Pers Kralı Kyros'un Perslerin binicilikteki yeteneklerini vurgulamak için onların Kentaurosar olarak anılmalarını önermesinde (Xen. Kyr. 4.3.22) görmekteyiz. Bununla birlikte arkaik dönemde Troialılara, klasik dönemde ise Perslere tabi uluslar ise yönetilmeye layık barbarlar konumundadırlar. J. E. Coleman'm⁶² da altını çizdiği gibi vatandaş olmayan yabancı statüsündeki özgür barbarlar dahi daha ziyade ticaret, bankerlik ve zanaatlar ile ilgilendikleri için toprak sahibi Yunanlardan daha aşağı görülmekteydiler. Zira Aristokrat yaşam boş zaman değerlendirmek için erdemler ve felsefi işlerle ilgilenilmesini öngörmektedir. Bunun örnekleri Herodotos'un ticaret ve sanatla uğraşan Lidyalıların kadın olacaklarını (Hdt.1.155) ve agorada ticaret yapanların yalan yere yemin etmeleri sebebiyle erdemsiz insanlar olduklarını (Hdt. 1.153) ifade etmesinde de görmekteyiz.

Bu noktada Aristotelēs'in Hippokratik bir coğrafi determinizm ile Troialılara ve de Perslere tabi olmamış, Avrupalı ya da daha ziyade soğuk ülkelerin halklarındansa Asyalı (Batı Anadolu) ya da daha ziyade sıcak ülkelerin halklarının daha uygun köleler olduklarını hatırlatan saptamasının hatırlanmasında fayda görülmektedir. Dönemindeki ortak kanıyı yansıtan Aristotelēs soğuk ülkelerin halklarını yürekli ama akılsız, bu yüzden özgür ama yönetme özürü; sıcak ülkelerin halklarını ise akıllı ama yüreksiz ve

⁶¹ De Ste Croix ve H. Dörrie'den aktaran Hall, *Inventing the Barbarian*, 101.

⁶² Coleman, "Ancient Greek Ethnocentrism", 181-2.

bu yüzdende yönetilen ve köleliğe uygun halklar olarak sunmaktadır. Ama Hellenler ise coğrafik konumları sayesinde hem yürekli hem de akıllı oldukları için özgür ve diğerlerini yönetmeye kabiliyetlidirler (Aristot. pol. 7.7 = 1327b20-33). Bununla birlikte Pers rekabeti sebebiyle Hellenlerin devrin köle pazarlarındaki etkinliği daha ziyade kuzey ülkelerinin halkları üzerindedir.⁶³ Ancak Batı Anadolu halkları da Hellenlere köle olarak satılma konusunda hiç de azımsanmayacak boyutta bir tecrübeye sahiptirler.

D. Lewis,⁶⁴ Strabōn'un köle isimlerine ilişkin saptamalarından (Strab. 7.3.12) yola çıkarak epigrafik kayıtlar üzerinde yürüttüğü incelemede Batı Anadolu halklarının kölelikle imtihanını aydınlatmıştır. Buna göre Hellenler, köleleri ya ait oldukları kabile isimleri ya da geldikleri bölgelerdeki yaygın isimler ile adlandırmaktadırlar. Örneğin (günümüzde Karadenizli vatandaşlar için Temel ya da İdris isminin ayırt edici olması gibi); Manēs ismi ve türevleri veya Midas ismi Phyrigialı köleler, Tibeios ismi Paphlagonialı köleler, Kariōn (Καρίων) ismi Kariyalı köleler, Heros ismi Lykialı köleler için yaygın olarak kullanılmaktadır. Syros, Lydos, Thratta gibi bölge veya Ephesos gibi şehir isimlerinden türetilen adlar, kölelerin geldiği yerler ya da pazara sunulmuş oldukları ve dolayısıyla etnisitelerine yakın yerleri kastetmektedir. Ya da Libanos (tütsü) gibi bu bölgeleri hatırlatan Yunanca kelimeler ya da doğrudan Yunanca isimler de kullanılmaktadır. Buradan hareketle özellikle Karia, Phyrigia, Paphlagonia gibi bölgeler olmak üzere, Lidya, Kilikia gibi Batı Anadolu halklarının bu trafik içerisinde önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.⁶⁵ Epigrafik kayıtlar üzerinde yapılan incelemeler sayesinde Attika'da yaşayan kölelerin en az üçte birinin Asyalı köleler olduğu söylenebilir.⁶⁶ Hellenlerin denizlerde Asyalılara göre güçlü olmasının simgesi olan savaş gemilerindeki (trirem) kürekçiler arasında etnik isme sahip kölelerin üçte ikisinin Asyalı olması ise çok daha şaşırtıcıdır.⁶⁷ İnşaat işçileri arasında da Kariōn ve Kroisos gibi Karia ve Lidya ile anılan isimler bulunmaktadır. Attika'da MÖ. 4. yüzyılın ikinci

⁶³ Bu etkinlik modern yazarlar tarafında da özellikle vurgulanmaktadır. Karadeniz (Skythler) üzerine M. I. Finley (1962), Trakya üzerine V. I. Velkov (1964), Kolkhis (Gürcistan) üzerine D. Braund ve G. R. Tsetkhladze (1989), Tuna (Getaililer) üzerine J. Hind (1994) tarafından yapılan çalışmalar kuzey halklarından Hellen diyarına akan köle ticaretini aydınlatmışlardır. Bkz.: Lewis, "Near Eastern Slaves in Classical Attica and the Slave Trade With Persian Territories", 91, n.1-2.

⁶⁴ Lewis, "Near Eastern Slaves in Classical Attica and the Slave Trade With Persian Territories", 93.

⁶⁵ Lewis, "Near Eastern Slaves in Classical Attica and the Slave Trade With Persian Territories", 100.

⁶⁶ Lewis, "Near Eastern Slaves in Classical Attica and the Slave Trade With Persian Territories", 111: belirli bir satış işlemindeki kölelerin adlarını veren ve elimizdeki en önemli kaynaklardan biri olan Attika Steli'nde (IG I³ 421-430) bulunan 45 ismin %36'sının Asyalı isimlerden oluştuğunu ifade etmektedir.

⁶⁷ Lewis, "Near Eastern Slaves in Classical Attica and the Slave Trade With Persian Territories", 112'de belirli bir trireme ait kayıtlar için bkz.: IG I³ 1032.

yarısındaki mezar yazıtlarından 35 bin civarı kölenin veya yabancının maden işlerinde çalıştığı ve bunların %81'inin ise Asyalı olduğu görülmektedir.⁶⁸ Klasik dönemde en yüksek olduğu süre zarfında sadece Attika'da sayıları 100-150 bini bulan köle nüfusu⁶⁹ içerisinde Trakyalılar en yaygın köle grubu olmakla birlikte, Phrygialılar, Karialılar ve Suriyelilerin başını çektiği Asyalıların da en önemli köle nüfusunu teşkil etmekte olduğu görülmektedir. D. Lewis, en az Attika kadar önemli pek çok diğer Hellen bölgesindeki köleler de hesaba katılırsa, esasen Pers İmparatorluğu'nun hâkimiyetindeki bölgelerde yaşayan halkların Hellen diyarında köle olmalarının dönemin sosyo-ekonomik karakterine ilişkin önemli bir bilgi olduğunun tartışmasız olduğunu vurgulamaktadır.⁷⁰

Özellikle Herodotos olmak üzere Klasik Çağ'ın yazarlarınca Persler tarafından kölelik boyunduruğuna vurulma tehdidi altında gösterilen Hellenlerin bu konuda Persler ile yarıştıklarının görülmesi sayesinde, Hellenlerin askeri güçlerinin boyutunun ortaya konması veya Pers tehdidinin abartılmasının arkasındaki ideolojik sebeplerin araştırılması bu makalenin hedeflerinin ötesindedir.⁷¹ Bununla birlikte Batı Anadolu'nun Persler tarafından fethedilip pek çok kentinde halkın sürülmesi, Genç Kyros dâhil pek çok satrapın başını çektiği isyanların yaşanması, öncesinde Kserksēs'in Hellen Seferi, Agesilaos'un Anadolu Seferi gibi pek çok yıkıcı olayı iki yüzyıl gibi bir süre içerisinde tecrübe etmiş olması, Batı Anadolu'nun istikrarsızlaşmasına yol açarak Batı Anadolu'yu köle ticaretinin kaynağı haline getirmiştir. Diğer yandan Pers Savaşları'nın son halkası olan Eurymedon Muharebesi'nin hatırasını canlı tutan bir vazo resminde; bir Hellen ile bir barbar karakterin ters ilişkisini çağrıştıran imgeler ile Hellenlerin Persler üzerindeki üstünlüğü fikrinin, kadınsı barbar imgeleri üzerinden kültürel bellek yoluyla Hellenlerin akıllarına kazındığının göz ardı edilmemesi gerekir.⁷² Ancak söz konusu muharebe sayesinde Hellenlerin 20.000 esiri köle yapmış

⁶⁸ Sigfried Laufer'den aktaran Lewis, "Near Eastern Slaves in Classical Attica and the Slave Trade with Persian Territories", 103, 113: Güney Attika'nın maden bölgesi Laureion'da bulunan mezar taşları (*IG II²10575a*, 10847, 10051.1, 2940.6, 11679/80, 2940.8, 2937.2, 6218.1, 2940.5, 10898.1, 2937.2, 2940.3, 2940.4, 4633.1, 2940.7, 4598.2, 2937.5, 2937.12, 8927, 9273, 12618).

⁶⁹ Lewis, "Near Eastern Slaves in Classical Attica and the Slave Trade With Persian Territories", 105, n. 60.

⁷⁰ Lewis, "Near Eastern Slaves in Classical Attica and the Slave Trade With Persian Territories", 103-105.

⁷¹ Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Yalazı, "Aiskhylos, Herodotos ve Ksenophon'da Persler", 2019.

⁷² Bkz. Yalazı, "Aiskhylos, Herodotos ve Ksenophon'da Persler", 283-286.

oldukları bilgisi⁷³ bu Pan-Hellenik vurgunun arkasında yatan kölelik olgusunun ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Homēros'tan beri bir farklılık diyalektiğinin ve barbarlığın kavramlaştırılmasının nesnesi olan Batı Anadolu'nun, Hellenlerin milli benliklerini algılamaları için bir ayna işlevi gördüğü öteden beri dillendirilmektedir. Ancak Hellenlerin askeri başarılarının övülmesi bağlamında öne çıkan Panhellenizm'in, Hellenlerin üstünlüğü mitini sadece kolonileşme hareketleri için değil aynı zamanda sosyal ve ekonomik düzenlerinin sürdürülebilmesi için gereken köleliğin meşrulaştırılması amacıyla da kullanılmış olduğu gerçeğinin akademik camiada göz ardı edildiği görülmektedir.

Persleşme Diyalektiği

Kölelik, Hellen ekonomisinin olduğu kadar, Pers ekonomisinin de ayrılmaz bir parçasıdır. Lidya'nın fethini müteakip isyan eden Anadolu ulusları köleleştirilip sürülmüş, isyan etmeyenler ise Hellenlerce aşağı görülen kadınsılaştırma ile eş tutulan gönüllü bir köleliği yaşamışlardır (Hdt.1,155-156). Bu şekilde toplu olarak sürülüp götürülen kentlerin halkları ise Elamca *kurtaş* adı verilen bir köle işçi sınıfını oluşturmuşlardır.⁷⁴ Bu uygulama Perslerin, Asur ve Babil'den devraldığı, savaşlarda kaybedenlerin sürülmesi uygulamasının sürdürülmesinden ibarettir. Ancak Perslerin yaratıcılığı, satraplık sisteminin kurgulanarak, satraplara tabi tımar sahiplerinin köleleri en etkin biçimde çalıştırarak yaratılan zenginliğin Büyük Kral'a atlı askerler yetiştirilmesi için değerlendirilmesindedir.⁷⁵ Bu beyler Pers savaş ekonomisinin motoru konumundadırlar ve Büyük Kral'dan itibar elde etme peşindedirler.⁷⁶ Zenginlik, köleliğin uğrunda kullanıldığı bir itibar aracıdır.⁷⁷

Nitekim Kserkses'in seferinde Phrygia kenti Kelanai'da (Afyon-Senirkent) yerleşik bir bey olan Lidyalı Phythios kralın seferine katkı olarak aşırı büyük servetinin tamamını vermeyi önermiş, zira kalan mülkleri ve kölelerinin kendisine yeterli

⁷³ “Kimōn, bu büyük başarıları komutanlık bilgisi ve cesareti sayesinde kazandıktan sonra, ünü sadece kendi vatandaşları arasında değil diğer Yunanlar arasında da yayıldı. Zira üç yüz kırk gemi, yirmi binden fazla esir ve önemli miktarda para ele geçirmişti. Ama Persler bu kadar terslikle karşılaşmaları yüzünden daha çok sayıda başka triremler inşa ettiler, zira Atinalıların büyüyen azametinden korkuyorlardı” (Diod. 11.62.1).

⁷⁴ Ayrıntı için bkz.: Miroslav Izdimirski, “Deportations of Kurtaş Workers in the Achaemenid Empire According to Classical Literary Tradition”, *Živa Antika* 68, (2018): 51-64.

⁷⁵ Bkz.: Xen. oik. 4.4-16.

⁷⁶ Bkz.: Xen. Kyr. 8.6.11.

⁷⁷ Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Yalazı, “Aiskhylos, Herodots ve Ksenophon da Persler”, 258-63.

olduğunu savunarak zenginliğin kaynağının köle emeği olduğunu hatırlatacak veriyi bizlere sunmuştur (Hdt. 7.28). Herodotos'un tanıklığına göre, aynı kişi Dareios'a da 'altın bir çınar' hediye etmiştir (Hdt. 7.27). Bu zenginlik ifadelerinin arka planında Herodotos tarafından, Hellenleri köle yapmak için gelmekte olan Kserkses'in seferini Hellenlerin ölçülülüğü ile kıyaslayarak, kökünü Homēros'tan alan bir barbarlık tasviri olarak verildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.⁷⁸ Ancak zaman içerisinde Hellenlerin de kölelik ve zenginliğe erişimi arttıkça Perslerin zenginliğini abartan Hellen söylemi belli bir noktada işlevini kaybetmektedir. Persler ile Hellenlerin yüz yıllık savaşlarını bitiren Kral Barışı'nın (MÖ. 386) müzakere edilmesi için Sousa'da bulunan Arkadia elçisi, o ünlü 'altın çınar'ın bir ağustos böceğini bile gölgesinde barındıramayacak kadar küçük olduğunu söyleyerek kralın zenginliğini küçümseyebilecek bir noktaya gelebilmiştir (Xen. hell. 7.1.38). Bununla birlikte askeri gücün önemi değişmese de daha evvel bir barbarlık özelliği olarak aşağılanan, kitlelerin Büyük Kral'a gönüllü olarak köle olmayı tercih edebilmelerinin arkasındaki dinamiklerin anlaşılması Hellen toplumu için üzerinde durulmaya başlanan bir konudur. Ksenophōn'un eserleri bu anlamda Hellenleri Helenistik döneme hazırlayan bir okul işlevi görmektedir. Ayrıca Aristotelēs'in coğrafik konumları sebebiyle, Hellenleri hem yürekli hem de akıllı oldukları için özgür ve diğerlerini yönetmeye kabiliyetli görmesi (Arist. pol. 7.7 = 1327b20-33) de bir deterministik kader olmaktan öte kazanılması gereken bir meziyettir.

Netice itibariyle dil farkı ya da çok dillilik üzerinden başlayan barbarlık retoriği Helenistik dönemde kaybolmak durumundadır. Zira MÖ. 2. yüzyıl ile birlikte Anadolu halkları kendi dillerini bırakmış ve devrin hâkim dili olan Yunancayı (Hellenistik *koinē* lehçesi) kullanır hale gelmişlerdir. Bu aslında bazı bölgelerde daha erken başlayan bir süreçtir. Örneğin Karia'da MÖ. 4. yüzyılda neredeyse tüm resmi dokümanların Yunanca olarak üretilmesi belki de bu metinlerin *polis*'in mekanizmaları üzerine olmasındandır. N. C. Unwin, muhtemelen bu tür kavram ve terminolojinin daha evvel Karia'da olmayıp Hellen nüfusun yaşadığı koloni kentlerinden örnek alınarak yeni model olarak adapte edilmesinden dolayı bu tür metinlerde tamamen Yunancanın

⁷⁸ Kurtulmalık amacıyla verilen değerli hediyeler için bkz. Hom. Il. 1.13-15; 6.45-50; Priamos'un zengin sarayı için bkz. Hom. Il. 6.243-45.

kullanıldığını değerlendirmektedir.⁷⁹ Ancak örneğin dini metinler o dönemde hala Karca'dır. Buna göre klasik dönemin sonlarında medeni üstünlüğün Hellenlerden yana olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca Hellen dili o dönemde doğu Akdeniz bölgesinde ticari ve diplomatik ilişkilerde bir referans dil haline gelmiştir.

Ancak yine de karanlık dönemden beri Helenler ve Kariyalıların yakın ilişkiler içerisinde bulunmuş olmaları ve Helenistik Çağ itibariyle kendi dilini Yunanca ile değiştirmiş bu ulusun barbarlık kavramının çıkış noktası olarak anılması; barbarlık kavramının, etnik veya başka bir eksen çerçevesinde öteki'yi tam bir tanımlama için kullanılmadığının bir ifadesi olarak görülebilir. Hatta Kariyalıların hem Helenler ile uzun geçmişleri sayesinde hâkim oldukları Yunanca, hem de iki yüzyıl civarı tabiiyetlerinde yaşadıkları Perslerin resmi dillerine hâkimiyetleri sayesinde, zaten klasik dönemden beri yürüttükleri pek çok tercümanlık faaliyetini Helenistik dönemde de sürdürmüş olmaları mümkündür. Bu doğrultuda Hellenlerin Kariyalılardan, daha evvel Perslerin hâkimiyetindeki milletleri yönetmek için yararlanmış olmaları olasıdır. Zira N. C. Unwin⁸⁰ tarafından da vurgulandığı üzere *koinē* Yunancası standart bir yazı dili olarak kullanılmış olsa da hem Hellenlerin hem de diğer ulusların kendi yerel dillerini en az birkaç nesil daha muhafaza etmiş olmaları büyük olasılıktır.

Panhellenizm'in ve barbar retoriğinin arka planındaki kölelik unsurunun Helenistik Çağ'da nasıl bir etkiye sahip olduğu üzerine düşünüldüğünde iki önemli şahsiyeti göz ardı etmemek gerekir. Biri tüm Hellenleri tek bir yönetimde toplayan Büyük İskender, diğeri ise onun büyük yönetim erkinin düşünsel çerçevesini çizen ünlü düşünür Aristotelēs'tir. Ancak tıpkı bir Kariyalı gibi, kendisi de köle ihraç eden bir ulusa mensup bir Makedon olması, Büyük İskender'in bir Atinalı gibi tam bir Pan-Hellenist olmasını ya da barbarlığı kendi *oikos*'u içindeki köleleri yöneten bir aristokrat gibi kullanmasını engelleyen bir unsur olabilir. Zira o artık dünyayı yönetmeye taliptir. Büyük İskender'in akıl hocası Aristotelēs'in *barbaros* kavramını Hellen üstünlüğünü vurgulamak için *Politika* adlı eserinde pek çok kere kullanmış olduğuna dair araştırmacılar arasında bir uzlaşma olması, öteden beri bu tarihi gerçekliğin önüne geçmiştir. Nitekim Hellen olmayan, barbar halkların -yönetimsel olarak despotça

⁷⁹ Naomi Carless Unwin, "Multilingualism in Karia And The Social Dynamics of Linguistic Assimilation", in *La Carie, des origines à la période pré-hékatomnide: 4èmes Rencontres D'archéologie De L'Iféa*, ed. Olivier Henry, Koray Konuk, İstanbul, 2019, 48.

⁸⁰ Unwin, "Multilingualism in Karia And The Social Dynamics of Linguistic Assimilation", 55.

yönetilmeleri ve bir efendiye bağlı olmalarından ötürü- doğaları gereği köle sayılmaları fikri⁸¹, Aristotelēs'in *Politika* adlı eserinde pek çok kez yinelenen bir kabul olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸² Aristotelēs, çalışmasında bu kabulden yola çıkarak ve önceki ozanlardan⁸³ alıntılıyarak aktardığı “barbarlar ile kölelerin özdeş sayılması” önermesinin sonucu olarak “Hellenlerin barbarları yönetmesi uygundur” fikrini ortaya koymaktadır.⁸⁴ Bu fikrin arkasında Hellenlerin yarattıkları *polis* yaşamında politik, kültürel ve ekonomik sistemlerinin kaldırıcı olarak köleliğe dayanmaları ve özellikle MÖ. 4. yüzyılın yarısından sonra Yunan dünyasındaki kölelerin çoğunluğunun soy bakımından barbar olmalarının da etkisi olması şaşırtıcı olmasa gerektir.

Aristotelēs doğası gereği özgür insan ve köle ayırımına *Politika*'sının merkezinde tuttuğu yöneten ve yönetilen ilişkisi çerçevesinde bakmaktadır. Köle ve özgür insan arasındaki farkı belirlemeye çalışırken M. Heat'in de altını çizdiği gibi, özgür kişi ve köle her ikisi de insan olduğu için akıl yürütme yetisinden pay almışlardır (Aristot. pol. 1.13 = 1259b27-8), ancak köle bu yetiye sadece anlayacak kadar sahipken (yani efendisini anlayacak ve işlevini yerine getirecek kadar), özgür kişide ise bu yeti sahip olacak kadar vardır, kendi başına akıl yürütme yapabilir (Aristot. pol. 1.5 = 1254b20-23). M. Heat, Aristotelēs'in ahlaki normları tartıştığı *Nikomakhos'a Etik* adlı çalışmasında, ruhun parçalarından biri olan 'akıldan yoksun kısmın', 'arzulayan ve iştah duyan parçasının' da aklın (λόγος) sözünü dinlediği ve ona boyun eğdiği zaman akıldan pay aldığını söylediğine dikkat çekerek, söz konusu bu pay almanın doğası gereği kölelik fikrine model olduğunu ileri sürer. Bu durumda köleler de efendilerinin akıl yürütme sonucu verdikleri emirleri anlamaya muktedirken kendi başlarına akıl yürütme

⁸¹ Aristotelēs'te köleliğin doğası üzerine kapsamlı çalışması için bkz. Malcolm Heath, “Aristotle on Natural Slavery”, *Phronesis* 53, (2008): 243-270.

⁸² Aristot. pol. 1.2 = 1252b5-9; 1.6 = 1255a28-b2; 3.14 = 1285a19-21. Aristotelēs'in doğası gereği köle ve yöneten ilişkisini açıkladığı şu bölüm konumuz açısından özellikle önem arz etmektedir (Aristot. pol.1.2 = 1252a30-b1, 1252b7): “Doğası gereği yönetenle doğası gereği yönetilenin birleşmesi de, tıpkı bunun kadar gereklidir; bunların bir araya gelmelerinden amaç, ortak varlıklarının sürdürülmesidir. Çünkü gereken şeyleri zekâsıyla önceden görebilen bir kimse, doğaca yönetici ve efendidir, oysa beden gücüyle bunları yapabilen bir kimse doğaca köledir, yönetilenlerden biridir. Bundan ötürü, efendiyle köleyi birleştiren ortak bir çıkar vardır. Doğa, kadınla köle arasında bir ayırım gözetmiştir. (...) Yunanlı olmayan (barbar) topluluklar ise bunu açıklayamazlar, kadınla köleyi birbirinden ayırmazlar. Çünkü topluluklarında doğaca yönetecek ya da buyruk verecek bir bölüm yoktur; onların toplumu erkek ve kadın kölelerden oluşmaktadır. İşte bundan dolayıdır ki, ozanlar barbarla köleyi özdeş sayarak, ‘Hellenlerin barbarları yönetmesi uygundur’ demişlerdir.” Aristotelēs'dan çeviriler Tunçay (2006) çevirisi esas alınarak tarafımdan değiştirilmiştir. Bkz. Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tunçay, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006, 8.

⁸³ Söz konusu ozanın Euripidēs olduğu düşünülmektedir. Krş. Eur. Iph. A. 1400.

⁸⁴ Aristot. pol. 1252b7-9: “İşte bundan dolayıdır ki, ozanlar barbarla köleyi özdeş sayarak, ‘Hellenlerin barbarları yönetmesi uygundur’ demişlerdir.” Bkz. Aristoteles, *Politika*, 8.

kapasitesine sahip değildir.⁸⁵ Buradan da köle kendi başına akıl yürütme yapamadığı için efendisinin sözünü dinlemeye mecburdur sonucu ortaya çıkabilir.

Ancak M. Heat, Aristotelēs'in anayasaları araştırırken barbar halkların yasalarından da faydalanmasına dikkat çekerek onun barbar halkların akıl yürütme yapabildiklerini örtük de olsa kabul ettiğini ileri sürer. Aristoteles için akli başında olmayanlar, uzaklarda yaşayan barbarların bazı soyları gibi akıl yürütmeden yoksundurlar ve hayvanlar gibi yalnızca duyumla yaşarlar (Aristot. eth. Nic. 1149a9-11). M. Heat, *Nikomakhos'a Etik*'teki bu örnekten yola çıkarak; Aristotelēs'in, Hellenlerin daha aşına oldukları ve onlara yakın olan barbarların akli başındalığını ima ederek de olsa kabul ettiğini çıkarsamaktadır.⁸⁶ Bu değerlendirmeyi Hellenlerin barbar retoriğini üzerine kurguladıkları Kariyalılar açısından kabul edersek, bu durumda Arkaik Çağ'dan itibaren Kariyalılarla yakın etkileşim içinde olmalarından dolayı Hellenlerin onları kendilerine yakın görüp akıldan yoksun köleler olarak görmeyebileceklerini söyleyebiliriz.

Zira Aristotelēs en iyi yönetim tarzına erişebilmek için gerekirse Hellen olmayan ama daha kadim olan kültürlerin tecrübelerinden faydalanmak ve yeniliklere açık olmak gerektiğini düşünerek “eskiden bulunmuş şeylerden tam olarak yararlanmamız, bulunmamışlarıysa bulmaya çalışmamız” gerektiği fikrini savunmaktadır (Aristot. pol. 7,10 = 1329b35). Kent devleti yönetmekten imparatorluk yönetmeye başlayan bir yöneticinin tebaası ile olan ilişkisi farklılık göstermelidir. Bu gerçek Aristotelēs tarafından dile getirilmektedir.⁸⁷ Buna göre nasıl Kariyalılar kent devleti yönetmeyi Hellenlerden öğrendiyse, Hellenlerin de imparatorluk yönetmeyi Perslerden öğrendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca Kariyalıların da gerek tercümanlık hizmeti ve gerekse Persler ile daha uzun süren yönetim tecrübesi sayesinde Hellenler için oldukça yararlı bir ulus olma niteliği kazandıklarını düşünmek yerinde olabilir. Hellenistik dönemi başlatan Büyük İskender'in Pers geleneklerini edinmeye açık olması ve

⁸⁵ Malcolm Heat, “Aristotle on Natural Slavery”, 2.

⁸⁶ Malcolm Heat, “Aristotle on Natural Slavery”, 3.

⁸⁷ Aristot. pol. 1.1 = 1252a5: “Devlet adamıyla devlet, kralla uyrukları, aile reisiyle ev halkı, efendiyle köleleri arasındaki ilişkilerin hep aynı olduğunu sanmak yanlıştır. Aralarında yalnızca büyüklük değil, nitelik farkı da vardır. Büyüklük ayrıç değildir; bir adamla birkaç kişi arasında efendi-köle ilişkisi, daha çoğu arasında aile ilişkisi, bundan daha çoğu arasında da bir krallık ya da siyasal topluluk ilişkisi olduğunu söyleyemeyiz – sanki büyük bir aileyle küçük bir şehir arasında hiçbir ayrılık yokmuş gibi. Oysa, krallıkla siyasal bir topluluk ya da bir yurttaşlar topluluğu arasında bile bir nitelik farkı vardır.” Bkz. Aristoteles, *Politika*, 7.

devletini yönetirken tamamen Pan-Hellenik değerlere bağlı kalmamasında da bu fikirlerin etkisinin olduğunun altı çizilmelidir. Zira Büyük İskender tüm dünyayı yönetebilmek için dünyanın kendisi tarafından yönetilmeyi gönüllü olarak istemesini temin etmeye ihtiyacı olduğunun farkındadır.⁸⁸ Buna göre barbarlık retoriğinin kölelik boyutu Hellenistik Çağ'da tek yönlü bir mülkiyet ilişkisi olmaktan bir kader ortaklığına dönüşmüştür. Hellenlerin Perslere karşı mücadeleleri esnasındaki özgürlük söylemi bu yeni dönemde bir Persleşme sürecine girmiştir.

⁸⁸ Aristot. pol. 3.14 = 1285a16-27: “Bunun yanı sıra belli birtakım Yunanlı-olmayan krallıklarda görülen, bir başka tek egemenlik türü vardır. Bunların erki tiranlarınkine eşit ve eksiksizdir, ama yasaya dayanır ve babadan oğula geçer. Böyle olmakla birlikte, egemenlikleri efendinin köle üstündeki egemenliği gibidir; barbarlar doğal kişilikleri gereği, Yunanlılardan (ve Asyalılar, Avrupalılardan) daha köle ruhlu oldukları için, bu despotça yönetime gık demeden boyun eğler. Onun için, her ne kadar böyle yönetimlere bu nedenlerle tiranlık denebilirse de, yasal olmaları ve kalıtıcılıkla başa gelmeleri kendilerine istikrar sağlar. Tiranlıktan şurada da ayrımlanır ki, egemenin muhafızları kral muhafızlarıdır, tiran muhafızları değildir – kral muhafızları silah taşıyan yurttaşlardan kurulur, tiran muhafızlarıysa yabancı paralı askerler olur. Sonra kral yasa uyarınca kendisini (gönüllü olarak) isteyen uyrukları yönetir, tiransa istemeyen uyrukları; dolayısıyla birini kendi yurttaşları korur, öteki onlara karşı korunmak zorundadır.” Bkz. Aristoteles, *Politika*, 97.

Sonuç

Panhellenizm özellikle Klasik Çağ'da Hellenlerin, Hellen olmayanlar (*barbaroi*) üzerindeki doğal üstünlüğünün vurgulanmasına hizmet etmiştir. Homēros tarafından temelleri atılan Batı Anadolu halkları ile Hellenler arasındaki farklılık diyalektiği, daha ziyade Atina merkezli Attika-Delos Birliği'nin varlığını gerekçelendiren *Hellenes-barbaroi* kutupluluğunun mitolojik dayanağı olmuştur. Zamanla Hellenlerin barbarlar üzerindeki üstünlüğü de mitolojik bir karaktere dönüşmüştür. Bu dönüşüm özellikle Aiskhylos ve Herodotos gibi yazarların eserlerinde belirgin bir yapıya dönüşmüştür. Özellikle Hellenlerin yönetim tarzları bu farklılığın ana teması olarak sunulmuş, barbarların köle, Hellenlerin ise köleliğe karşı duran özgürlük savaşçıları olarak sunulmalarını sağlamıştır. Bununla birlikte bu ideolojik vurguların arka planında Hellen toplumundaki sosyal dönüşümün dinamikleri bulunmaktadır. Solōn ile başlayan yasal reformlar, etnik olarak Hellen olan yurttaş fakirlerin zenginlerce köle olarak kullanılmasını yasaklamış ve daha eşitlikçi (*isonomia*) bir toplumun oluşturulmasına vesile olmuştur. Özellikle Atina'da bu olgu Panhellenizm'in bir ögesi olarak algılanmıştır. Ancak kentlerde Hellenlerin değil barbarların köle olarak kullanılması, Hellen üstünlüğü mitosunu köleliği meşrulaştıran bir söyleme dönüştürmüştür.

Hellenler Pers tehdidine karşı koymak için verdikleri savaşın Pan-Hellenik gerekçesini kölelik boyunduruğuna girmemek olarak vermiş, ancak köle edinmede Büyük Kral ile yarışmayı başarı olarak görmüşlerdir. Bu durum ideolojik söylem tarafından gizlenmiş ve modern filologlarca da yeterince ele alınmamıştır. Hellenistik dönem itibariyle farklılık diyalektiğinin tüm unsurları ortadan kalkmışsa da sonrasında Romalılar tarafından kurulan doğu politikasının ana unsurunu oluşturmuştur. Bu ideolojik söylemin oryantalist çabalar ile günümüze taşınmış olduğu öteden beri dillendirilmektedir. Ancak bugünkü doğululuk-batılılık, ya da az gelişmişlik-gelişmişlik diyalektiğinin arka planındaki batının doğu üzerindeki emperyalist eğilimlerinin aslında geçmişte de kölelik bağlamı üzerinden kurulduğunun görülmesi çarpıcıdır. Bu gösterimin kendisini doğulu olarak görenlerin daha uyanık olmalarına hizmet etmesi bu ve benzeri çalışmalardan kaynaklanacak en büyük katkı olacaktır.

Arkaik dönemde başlayan eşitlikçi toplum düzeni, Yunan dinini kurumsallaştıran Homēros ve Hesiodos'un eserlerini yaydıkları dönemin mahsulüdür (Hdt. 2.53). Bununla birlikte yaşanan bu dini reform Herodotos'un tanıklığına göre barbar kaynaklıdır. Herodotos'un dediği gibi Yunanlar tanrı isimlerini barbarlardan almışlardır (Hdt. 2.50). Görünen o ki, Yunanlar arkaik dönemde barbarlardan aldıkları medeniyetin borcunu klasik dönemde onları köleleştirerek ödemişlerdir. Benzer bir süreç medeniyet tarihimizde merkantalist dönemde Uzakdoğu ve Amerika'da ve sonrasında Afrika'da da yaşanmıştır. Sanayi devrimi sayesinde beden kuvvetine olan ihtiyaç azalmış ancak doğal kaynaklara el koymak suretiyle sömürü sadece merkezden çepere doğru yer değiştirmiştir. Günümüzde ise gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere doğru beyin göçüne tanıklık etmekteyiz. Ancak dikkat edilmesi gereken tüm bu hareketlerin arkasında bir üstünlük mitosunun varlığıdır. Hala küreselleşme adı altında milletlerin kendine güven duyguları ve milliyetçilik akımları engellenmektedir. Ancak yeni dönemin ticaret savaşları milletlerin daha uyanık olması gereken bir döneme girildiğinin bir göstergesidir. Bu sebepten mitolojinin uykusundan uyanıp her milletin kendi gerçekliğini yazacağı bir döneme girmiş bulunmaktayız.

Kaynaklar

Aischyl. Pers. (Aiskhylos, *Persae*) = *Aeschylus: Persians, Seven against Thebes, Suppliants, Prometheus Bond*, with an English Translation by A. H. Sommerstein, Harvard: Harvard University Press (The Loeb Classical Library), 2009; ç. Aiskhülos, *Persler*, çev. Güngör Dilmen, İstanbul: Mitos Boyut Yayınları, 2005.

Anakr. (Anakreon) = PAGE, D. L. (ed.), *Poetae Melici Graeci*, Oxford: Clarendon Press, 1962.

Archil. (Arkhilokhos) = WEST, M. L. (ed.), *Iambi et Elegi Graeci: Ante Alexandrum Cantati*, Vol. I: *Archilochus, Hipponax, Theognidea*; Vol. II: *Callinus, Mimnermus, Semonides, Solon, Tyrtaeus, Minora Adespota*, Oxford: Clarendon Press, 1972.

Aristot. eth. Nic. (Aristoteles, *Ethica Nicomachea*) = BYWATER, I. (ed.), *Aristotelis ethica Nicomachea*, Oxford: Clarendon Press, 1894; çev. Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür, Ankara: Kebikeç Yayınları, 2005.

Aristot. rhet. (Aristoteles, *Rhetorica*) = ROSS, W. D. (ed.), *Aristotelis ars rhetorica*, Oxford: Clarendon Press, 1959; çev. Aristoteles, *Retorik*, çev. Mehmet H. Doğan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.

Aristot. pol. (Aristoteles, *Politica*) = *Aristotle: Politics*, with an English Translation by H. Rackham, Harvard: Harvard University Press (The Loeb Classical Library), 1932; çev. Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tuncay, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006.

BACON, H. H., *Barbarians in Greek Tragedy*, New Haven: Yale University Press, 1961.

BORGES, C. J., "The Geography of the Iliad in Ancient Scholarship", Dissertation for Phd Thesis, USA: University of Michigan, 2011.

COLEMAN, J. E., "Ancient Greek ethnocentrism", in *Greeks and Barbarians: Essays on the Interactions between Greeks and Non-Greeks in Antiquity and the Consequences for Eurocentrism*, ed. John E. Coleman, Clark A. Walz, 175–220, Bethesda: CDL Press; 1997.

BOYLAN, P. “Cross-cultural Accommodation through a Transformation of Consciousness”, *Cultus: Journal of Intercultural Mediation and Communication* 2, (2009): 1-14.

Diog. Laert. (Diogenēs Laertios, *Vitae Philosophorum*) = *Diogenes Laertius: Lives of Eminent Philosophers*, with an English Translation by R. D. Hicks, I–II, London: Harvard University Press (The Loeb Classical Library), 1925; çev. Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, çev. Candan Şentuna, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.

Diod. (Diodoros Sikeliōtēs, *Bibliotheca historica*) = VOGEL, F. – FISCHER, K. T. (edd.), *Diodori Bibliotheca Historica*, I-V, Leipzig: Teubner, 1888–1906.

Eur. Iph. A. (Euripidēs, *Iphigenia Aulidensis*) = DIGGLE, J. (ed.), *Euripidis Fabulae*, III, Oxford: Clarendon Press, 1994.

FGrH = Die Fragmente der griechischen Historiker, JACOBY, F. (ed.), Leiden: Brill, 1923.

FINLEY, M. I., “The Black Sea and Danubian Regions and the Slave Trade in Antiquity”, *Klio* 40, (1962): 51-59.

FINLEY, M. I., *Economy and Society in Ancient Greece*, ed. Brent D. Shaw, Richard P. Saller, London: Chatto and Windus, 1981.

GEHRKE, H. J., “Representations of the Past in Greek Culture,” in *Intentional History: Spinning Time in Ancient Greece*, ed. L. Foxhall, H. J. Gehrke, N. Luraghi, 15–33, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2010.

HALL, E., *Inventing the Barbarian: Greek Self-Definition through Tragedy*, Oxford: Clarendon Press, 1989.

HALL, J. “How ‘Greek’ were the early western Greeks?”, in *Greek Identity In The Western Mediterranean: Papers in Honour Of Brian Shefton*, ed. Kathryn Lomas, 35-54, Leiden: Brill, 2004.

HALL, J. *Hellenicity: Between Ethnicity and Culture*, Chicago: University of Chicago Press, 2003.

Hdt. (Herodotos) = *Herodotus: The Persian Wars*, with an English Translation by A. D. Godley, I-IV, Cambridge: Harvard University Press (The Loeb Classical Library),

1920-1925; çev. Herodotos, *Tarih*, çev. Müntekim Ökmen, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.

HEAT, M., “Aristotle on Natural Slavery”, *Phronesis* 53 (2008): 243-270.

Herakl. (Hērakleitos) = DIELS, H. – KRANZ, W. (edd.), *Die Fragmente der Vorsokratiker*, Berlin: Weidmann, 1951; Çeviri: Herakleitos, *Fragmanlar*, çev. Erdal Yıldız, Güvenç Şar, İstanbul: Dergâh, 2016.

Hes. erg. (Hesiodos, *Opera et dies*) = SOLMSEN, F. (ed.), *Hesiodi opera*, Oxford: Oxford University Press, 1970; çev. Hesiodos, *Eseri ve Kaynakları*, çev. Azra Erhat, A. Kadir, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1977.

HOWATSON, M. C. (ed.), *Oxford Antikçağ Sözlüğü*, çev. Faruk Ersöz, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.

Hom. Il. (Homēros, *Ilias*) = *Homer: The Iliad*, with an English Translation by A. T. Murray, I-II, London: Harvard University Press, 1924–1925 (The Loeb Classical Library); çev. Homeros, *İlyada*, çev. Azra Erhat, A. Kadir, İstanbul: Can Yayınları, 1998.

Hom. Od. (Homēros, *Odysseia*) = *Homer: Odyssey*, with an English Translation by A. T. Murray, I-II, London: Harvard University Press, 1919 (The Loeb Classical Library); çev. Homeros, *Odysseia*, çev. Azra Erhat, A. Kadir, İstanbul: Can Yayınları, 1998.

Iambl. v. P. (Iamblikhos, *de vita Pythagorica*) = DEBNER, L. (ed.), *Iamblichi de vita Pythagorica liber*, Leibzig: Teubner, 1937.

IG I³ = Inscriptiones Graecae I: Inscriptiones Atticae Euclidis anno anteriores, David LEWIS (ed.), 3rd. edn., Berlin: De Gruyter, 1981.

IG II² = Inscriptiones Graecae II et III: Inscriptiones Atticae Euclidis anno posteriores, Johannes Kirchner (ed.), 2nd. edn., Berlin: De Gruyter, 1913-1940.

IZDIMIRSKI, M., “Deportations of Kurtaš Workers in the Achaemenid Empire According to Classical Literary Tradition”, *Živa Antika* 68 (2018): 51-64.

KIM, J.K., “The Invention of the ‘Barbarian’ in Late Sixth-Century BC Ionia”, in *Ancient Ethnography: New Approaches*, ed. E. Almagor, J. Skinner, London: Bloomsbury Academic, 2013.

LEWIS, D. “Near Eastern Slaves in Classical Attica and the Slave Trade With Persian Territories”, *The Classical Quarterly* 61, sy.1 (2011): 91-113.

MACKIE, H., *Talking Trojan: Speech and community in the Iliad*, London: Rowman-Littlefield, 1996.

MITCHELL, L., *Panhellenism and the Barbarian in Archaic and Classical Greece*, Swansea: The Classical Press of Wales, 2007.

MORRIS, I. M., “Poetics of Power: The Interpretation of Ritual Action in Archaic Greece”, in *Cultural Poetics in Archaic Greece*, ed. C. Dougherty, L. Kurke, 15-45, New York: Oxford University Press, 1998.

POMEROY, S. B., *Antik Yunan'ın Kısa Tarihi*, çev. O. Yarlıgaş, İstanbul: Alfa Yayınları, 2018.

ROSS, S. A., “Barbarophonos: Language and Panhellenism in the Iliad”, *Classical Philology* 100 (2005): 299–316.

SANCISI–WEERDENBURG, H., “Yaunā by the Sea and across the Sea”, in *Ancient Perceptions of Greek Ethnicity* içinde, ed. Irad Malkin, 323-347, Washington: Harvard University Press, 2001.

Strab. (Strabōn) = *Strabo: Geography*, with an English Translation by H. L. Jones, IV, London: *The Loeb Classical Library*, 1927; Strabon, *Geographika: Antik Anadolu Coğrafyası, Kitap: XII-XIII-XIV*, çev. Adnan Pekman, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000.

Thuk. (Thoukydides) = *Thucydides: History of the Peloponnesian War*, with an English Translation by C. F. Smith, I-IV, Cambridge: Harvard University Press. (The Loeb Classical Library), 1919-1965; çev. Thukydides, *Peloponnesos'lularla Atina'luların Savaşı I. Kitap*, çev. Halil Demircioğlu, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972.

Xen. hell. (Xenophōn, *Hellenika*) = *Xenophon: Hellenica*, with an English Translation by C. L. Brownson, I–IV, London: The Loeb Classical Library, 1918; Ksenophon, *Yunan Tarihi*, çev. S. Sinanoğlu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 1999.

Xen. Kyr. (Xenophōn, *Kyrou Paideia*) = *Xenophon: Cyropaedia*, with an English Translation by W. Miller, I–VIII, London: Harvard University Press (The Loeb Classical Library), 1914.

Xen. oik. (Xenophōn, *Oikonomikos*) = *Xenophon: Memorabilia, Oeconomicus, Symposium, Apologia*, with an English Translation by E. C. Marchant, O. J. Todd, London: Harvard University Press (The Loeb Classical Library), 1923.

UNWIN, N.C. “Multilingualism in Karia And The Social Dynamics of Linguistic Assimilation”, in *La Carie, des origines à la période pré-hékatomnide: 4èmes Rencontres D’archéologie De L’Iféa*, ed. Olivier Henry, Koray Konuk, 43-61, İstanbul: Institut Français d’Études Anatoliennes Georges Dumézil, 2019.

YALAZI, E. “Aiskhylos, Herodotos ve Ksenophon’da Persler”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2019.